

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2010

MARTINA SEIDLEROVÁ

Katedra anglistiky a amerikanistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci

Martina Seidlerová
Filosofie - Anglická filologie

Poznání a řeč u Hérakleita z Efesu

Knowledge and language in Heraclitus of Ephesus

Vedoucí práce: Mgr. Pavel Hobza, Ph.D.
Olomouc 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní předepsaným způsobem všechnu použitou literaturu.

V Olomouci dne 13. 5. 2010

Martina Seidlerová

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych chtěla poděkovat Mgr. Pavlu Hobzovi, Ph.D. za jeho pomoc při konzultacích a hlavně za jeho trpělivost. Děkuji také mé rodině, hlavně mým rodičům a mé sestře Nině, bez jejichž podpory by tato práce nespátřila světlo světa. Můj zvláštní dík pak patří všem mužům a ženám, jejichž zájem o mou práci a podnětné připomínky mě vedly k prohlubování mých znalostí ohledně problematiky poznání v antické filosofii a problematiky poznání vůbec.

Úvod.....	6
Hypotéza.....	7
Postup.....	8
Dřívější interpretace termínu <i>logos</i>	9
Metodologie interpretace Hérakleitových zlomků.....	13
Charles Kahn.....	13
Serge Mouraviev.....	15
Moje metoda.....	17
Kontext doby, z níž Hérakleitos pocházel, tradice a způsoby poznání, na které mohl reagovat.....	18
Psycho-fyzická koncepce poznání v archaickém Řecku.....	19
Epistemologické koncepce poznání v archaickém Řecku.....	21
1. Homér.....	21
2. Xenofanés.....	24
Jónská filosofie.....	26
Má vlastní interpretace termínu <i>logos</i> ve zlomku B 1.....	27
Řádek 1:.....	29
Ad. 1-2 český text.....	29
Ad. 1-2 řecký text.....	30
Exkurs: <i>Logos</i> na přelomu 6. a 5. století.....	32
Ad. 3 český text.....	34
Ad 4 Český i řecký text.....	35
Řádky 2 - 3.....	37
Řádek 4.....	39
Řádek 5.....	40
Řádky 6 - 7.....	41
Řádky 8 – 9.....	44
Řádky 10 – 11.....	46
Shrnutí:.....	47
Závěry.....	51
Literatura.....	58
Resumé.....	61

Úvod

Téma této práce je vyjádřeno v jejím titulu. Ten parafrázuje název nedávno publikovaného sborníku *Hérakleitos z Efesu. Zkušenost a řeč* sestaveného Martinem Pokorným.¹ Pro svou práci jsem však záměrně zvolila termín *poznání*, protože lépe vystihuje problematiku, kterou se chci zabývat. Termín *zkušenost*, tedy přesně řečeno termín *nezkušený*, se objevuje hned v Hérakleitově zlomku B 1. Zakoušením se tedy Hérakleitos zabýval. Ale není jeho hlavním zájmem, protože na zakoušení nelze aplikovat kritéria platný - neplatný, které Hérakleitos považoval za základní. Její platnost spočívá bezprostředně v ní samotné, ale tato platnost je pomíjivá. Pomíjivé poznání Hérakleitos nepovažoval za poznání. V daném zlomku kromě termínu pro zkušenost nalezneme také další výrazy, které svědčí o tom, jakým způsobem Hérakleitos zkušenost reflektoval.

Hovoří se tu také o chápání (*xynetos - axynetos*), výkládání (*diégeumai*), rozlišování (*diaferein*) a ukazování (*frázó*). A hlavně *logos*. Domnívám se, že cílem Hérakleitova úsilí bylo nalézt platný zákon řeči, jehož platnost by se neopírala o bezprostřední zkušenost, ale o reflexi základů řeči. Je tedy zřejmé, že Hérakleitos nechápe poznání jen jako zkušenost vyjádřenou v řeči, ale že jeho pojetí povahy poznání, jeho původu, předmětu, metod a hranic je daleko promyšlenější, než by se mohlo jevit. Ne každá řeč vyjadřuje platné poznání. Jaká řeč ho tedy vyjadřuje? Předmětem mé práce je zkoumání Hérakleitovy koncepce platné řeči, jež vyjadřuje platné poznání. A to na základě jeho vymezení řeči, které považuje za neplatné, ve zlomcích.

¹ M. Pokorný, ed. *Hérakleitos z Efesu. Zkušenost a řeč*. Praha: OIKOYMENH, 2008.

Domnívám se, že Hérakleitos na základě kritiky určitých běžných typů poznání a řeči praktikovaných v jeho době dochází ke své nové koncepci základů řeči, které jsou platné věčně a všeobecně. Tyto zákony jsou platné jak v řeči, tak ve skutečnosti, a nelze je odhalit jinak, než sebereflexí. Teprve po odhalení metody poznání lze pokračovat v poznání zaměřeném na celek kosmu. Většina interpretů Hérakleita však jeho metodu poznání obchází a zakládá jeho kosmologii na libovolném vysvětlení termínu *logos*, většinou pomocí pojmu struktura či řád, které však pocházejí z naprosto odlišného paradigmatu.

V této práci bych také chtěla obhájit, že Hérakleitos vycházel z kritiky řeči, a tedy že jeho termín *logos* je vždy s řečí významově spojen. Proto se domnívám, že by se tedy měl vykládat jako *řeč*, nebo *platná řeč* (znamenající jak proces tak pravidlo činné v tomto procesu), aby vystihnul i Hérakleitem přikládanou hodnotu. Takto totiž splňuje základní požadavek platnosti řeči, její „intersubjektivitu“, tedy vyjadřuje dynamický vztah mezi dvěma hovořícími stranami, určitý typ jednoty protikladů. Pokud *logos* přeložíme jako *strukturní plán*, význam dynamického vztahu protikladů se vytrácí a tak i vysvětlení platnosti.

Hypotéza

Jednoduše řečeno moje hypotéza je následující. Hérakleitos dospívá ke své koncepci logu jako jednoty protikladů, která se odráží i v jeho kosmologických názorech, na základě kritiky poznatků předchozích myslitelů. Tento předpoklad se může zdát triviální, přesto se ho mnoho interpretů snažilo obejít ve prospěch jejich osobní interpretace logu. V této práci bych tedy chtěla obhájit, že Hérakleitos kritizoval poznání založené na nekritickém následování

autorit představované Homérem a poznání rezignující na jakýkoliv platný zákon, domnělé poznání nebo mnohoučenost, představovanou Xenofanem, důkaz jeho kritiky lze najít přímo ve zlomcích jeho myšlení. Tyto dva typy archaických způsobů platnosti Hérakleita podnítili k formulaci nového zákona platného poznání, *logu*. Toto zkoumání původních kontextů má velký vliv i na způsob interpretace Hérakleitových zlomků.

Postup

Nejprve se chci věnovat starším interpretacím Hérakleitovy koncepce *logu*, zejména interpretacím Charlese Kahna, Geoffreyho Stephena Kirka a Zdeňka Kratochvíla. Chci zmínit jejich východiska, metody, výsledky a meze.

Dále chci rozebrat problematiku interpretace zlomků presokratického myšlení vůbec.

V dalším oddíle nastíním intelektuální kontext doby, z níž Hérakleitos pocházel, tradice a typy poznání, na které mohl reagovat (přímá zkušenost, doslech, inference). Chci nastínit způsoby, jakými pojímali záruku platnosti poznání myslitelé před Hérakleitem, zejména Homér, Xenofanes a Jónská přírodní filosofie.

Nakonec bych chtěla předložit svou interpretaci zlomku B 1. Mými východisky znalosti určité předem stanovené znalosti ohledně rysů archaické epistemologie a ohledně metody interpretace. Zlomek pak ale budu vykládat samostatně, bez odkazování na interpretaci jiných autorů, pouze na základě syntaktických vazeb v něm obsažených a na základě konzultace s Homérským slovníkem² a na základě interpretačního předpokladu sémantické rezonance a *prolépsis* mezi

² Georg Autenrieth. *A Homeric Dictionary for Schools and Colleges*. New York. Harper and Brothers. 1891.

jednotlivými výrazy v různých zlomcích a to nehledě na jejich pořadí, jak ji stanovuje Charles Kahn.³

Chtěla bych tak prozkoumat, jaká interpretace vyplyne z předpokladu, že Hérakleitos vycházel z kritického vymezení své řeči vůči řečem ostatních, tedy pokud *logos* budeme ze začátku chápat pouze jen jako jednu z řečí a budeme postupně sledovat významy, které nabývá ve spojení s jinými termíny ve vývoji zlomku.

Dřívější interpretace termínu *logos*

Předchozí interpretace Hérakleitova učení lze rozdělit na dva směry. První směr se zabývá Hérakleitem primárně jako fyzikem či kosmologem. *Logos* vykládá jako věčně platnou strukturu světa, totožnou s ohněm, který je jako energie v počátku všeho. Tento proud zahrnuje většinu slavných interpretů, např. E. Husseyho, G. S. Kirka.

Druhý směr vnímá Hérakleitův největší přínos v reflexi lidské zkušenosti a řeči. Tento směr reprezentuje např. Charles Kahn či Zdeněk Kratochvíl. *Logos* je chápán v podstatě stejně jako u první skupiny, jen se klade důraz na hodnotu protikladů v životě.

Tradičně se za hlavní zdroj informací o významu termínu *logos* považuje zlomek B 1. A již zde narážíme na obtížně řešitelný problém: jak tento termín přeložit? Různí autoři tento termín různě překládali a ještě různěji vysvětlovali jeho význam. Například Hermann Diels ho překládá jako *Lehre*, do češtiny možné přeložit jako učení nebo nauka.⁴ Charles Kahn ho překládá jako *account*, což v češtině znamená výklad, ale i zúčtování⁵. G. S. Kirk ho pojímá jako „single plan or formula“, což do češtiny lze přeložit jako jedinečný plán

³ C. H. Khan, *The Art and Thought of Heraclitus* (Cambridge: CU Press, 1979), 90.

⁴ Hermann Diels, *Die Fragmente Der Vorsokratiker I*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1934.

⁵ C. H. Kahn, *The Art and Thought of Hraclitus*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

nebo formule“⁶. Zdeněk Kratochvíl tento termín pojímá jako řeč o povaze bytí⁷.

Základní problém zlomku B 1 interpreti vidí v tom, jestli se termín *logos* vztahuje k Hérakleitově výkladu či ke všeobecné struktuře. Zde však vidím velké problémy. Pokud *logos* pochopíme takto abstraktně, jako plán, je obtížné vysvětlit, jak je možné, že je zároveň součástí každé konkrétní věci, což je problém, kterým se nezabýval ani Platón, ale spíše až středověcí myslitelé. Navíc sám pojem struktury pochází až z novověku. Kosmos neměl strukturu, ale byl vyváženým, krásným poměrem protipůsobících sil. S těmito silami se počítalo při všech aktivitách člověka, lze vystopovat například v architektonickém řešení Akropole, kde nenajdeme jediný pravý úhel, kde se počítá s vlastnostmi kamene, s charakterem krajiny, s optickými klamy.

Dále kdyby se vztahoval ke všeobecné struktuře, bylo by problémem vysvětlit, jak je možné, že lidé jsou vůči němu nechápaví, a že Hérakleitos si sám nárokuje schopnost ji poznat. Hérakleitos už nežil v době, kdy lidé prorokům přikládali velkou důležitost, a charakter proroka vyvrací i jeho neustálé zdůrazňování, že platná řeč je společná, že všichni lidé ji mohou poznat, pokud budou mít chuť ji hledat, a nebudou se chtít jen sytit jako dobytek. S takovýmto postojem by si výhod vyplývajících z role proroka moc neužil. Kdyby se vztahovala k Hérakleitově osobnímu výkladu, bylo by obtížné objasnit, jak je možné, že Hérakleitos jedním dechem tvrdí, že *logos* je jeho, jak on ho vykládá a zároveň je všemu společný a vždy platný.

⁶ G. S. Kirk, „Natural Change in Heraclitus“, *Mind*, Vol. 60, No. 237 (Jan., 1951), pp. 35-42. JSOR.

⁷ Zdeněk Kratochvíl. *Hérakleitos. Řeč o povaze bytí*. Praha: Hermann a synové, 1993.

Domnívám se, že existuje řešení těchto komplikací, které spočívají v tom, že autoři dostatečně nereflektovali dynamický charakter jónského dialektu, kterým se Hérakleitos vyjadřoval, tedy jak slovo *logos*, tak slovo *aiei*, chápali ve významech, které nabývala až v souvislosti s pozdějšími koncepcemi. Tímto se budu později zabývat.

Kromě toho nebrali v potaz fakt, že tohoto slova se ve zlomcích používá i v množném čísle, že tedy by bylo přirozenější předpokládat, že *logos eontos*, jak ho Hérakleitos specifikuje v B 1, je možná až konečným významem, ke kterému Hérakleitos dochází na základě předchozího zkoumání platnosti řeči, které vyslechl, *hokosoi logoi* ve zlomku B 108. Tedy že k němu postupně dospívá na základě zkoumání řeči podle jejich platností, a že zkoumání z této strany, tedy odlišností *logos eontos* od *logů* těch, které kritizuje, může přispět k určení povahy tohoto konečného pojetí. Touto cestou bych se chtěla nyní zabývat.

Chci vyjít z toho, že *logos* byl odvozen od slovesa *legein*, hovořit a že Hérakleitos se vydal na cestu zkoumání řeči přirozených, s nimiž přišel do styku proto, aby našel něco, co by činilo řeč člověka platnou.

Že tuto záruku hledal v sobě samém, v *logu* své duše, je jasné ze zlomku B 45. A že *logos* předpokládal nakonec i jako sílu pronikající *fysis*, je pochopitelné z faktu, že žil a tvořil v rámci paradigmatu, jehož počátky lze vidět v Jónské přírodní filosofii, která pojímala *kosmos* jako *fysis*, jako věčně živou generativní sílu

se schopností nekonečně rodit protikladné živly a z nich tvořit nová a nová uspořádání, *kosmy*.⁸

Dřívější interpretace se mohly mýlit ve výkladu jejich *logu* jako struktury i na základě toho, že si nevšímalý kritického apelu ve zlomku B 1, který svědčí o tom, že Hérakleitův zájem byl primárně společenský, a tedy ho považovali za konstatování o podstatě světa. Hérakleitovi nešlo o poznání pro poznání, nýbrž že usiloval o proměnu lidského chápání základů řeči, což dosvědčují následující fakta ohledně charakterů doby, z níž Hérakleitos pocházel.

Hérakleitos pocházel z kontextu hrdinské morálky. Moudrost v Hérakleitově době znamenala správně žít, správně mluvit a jednat, vynikat v obci a svými činy zvyšovat její prestiž. V Hérakleitově době už básníci a pěvci nehlásali posvátnou pravdu, ale líbivými slovy usilovali o přízeň aristokracie. Zkoumání ostatních myslitelů v jeho době, např. Xenofana, Hérodota či Hektaita, kteří praktikovali tzv. *histórié*, tedy že se snažili obsáhnout a zapsat co nejvíce poznatků ke kterým došli na základě své zkušenosti. Hérakleitův základ vidím právě v řeči jako laicizované řeči, která postupně ztrácela hodnotu, čím více jí bylo. Některá řeč byla přesto Hérakleitem považována za platnou. Hérakleitos se snažil zjistit, co dává řeči platnost. Snažil se zajistit v narůstajícím množství informací platný vztah. *Logos eontos* byl řeči opřenou o pochopení základů sebe sama. Byl platným druhem řeči, která byla přesto řečí lidskou.

⁸ Viz analýza *fysis* v článku Giovanniho Casertana, „Time, Movement and Death in the Philosophy of the Ionians“, in: K. J. Boudouris, *Ionian Philosophy* (Athens: INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR GREEK PHILOSOPHY, 1989).

Metodologie interpretace Hérakleitových zlomků.

Charles Kahn

Charles Kahn⁹ upozorňuje na to, že je třeba si stanovit interpretační rámec pro to, abychom mohli vyvodit význam textu. Musíme si stanovit principy, na kterých budeme interpretaci zakládat. Pokud to neučiníme, interpretace bude stát na libovolných hermeneutických předpokladech. Takto se sice vždy budeme pohybovat v hermeneutickém kruhu, ze kterého ale vystoupit stejně nelze. Jenom na základě stanovených zásad a postupů lze smysluplně vysvětlit výsledky naší interpretace.

C. Kahn stanovil následující zásady pro zacházení s textem zlomků Hérakleitova myšlení. Jsou to: **lingvistická densita, resonance a smysluplné uspořádání zlomků**. Jako lingvistickou densitu Kahn chápe fenomén, kdy jedním slovem nebo frází je vyjádřeno více myšlenek. Rezonancí chápe vztah mezi zlomky, kdy jednotlivé verbální téma nebo obraz vyznívá z různých textů, přičemž když jsou pochopeny dohromady, význam každého z nich je obohacen. Resonance v nejexplicitnější podobě se objevuje jako repetice stejného slova a příbuzných slov ve zlomcích: *logos, legesthai, xyn ... legontas, homologein*. Jiným případem je opětovný výskyt stejného obrazu nebo tématu, které může, ale nemusí být vyjádřeno stejnými slovy: spánek a bdění, luk. Méně formální resonance se objevuje mezi slovy podobného nebo příbuzného významu: boj a rozpor, nebo různé výrazy pro hledání, nacházení, skrývání, odkrývání. Méně formální resonance se objevuje i mezi termíny pro poznání, pochopení, moudrost, a inteligenci ve zlomcích (*gnosis, noos, sofia, phronesis*). Různé typy resonance spolu s explicitním vyjádřením identity a souvislosti (boj

⁹ C. Kahn, *The Art and Thought of Heraclitus* (Cambridge: CUP, 1979), 89 – 91.

je společný, rozpor je spravedlnost) slouží jako spojení všech hlavních témat do celku propojených myšlenek. Kahn toto propojení vidí jako vyjádření Hérakleitova základního tvrzení, že vše je jedno.

Kahn tvrdí, že díky sémantické roli resonance různé pořadí zlomků nemusí být zavádějící pro pochopení jejich významu. „Hérakleitos uskutečnil ne-lineární výraz konceptuální struktury.“ Skryté propojení je silnější, než pořadí, které Kahn stanovil. Tedy komplexní pojetí moudrosti lze pochopit na základě čtyř textů, v nichž se vyskytuje slovo *sofon* (... ..), bez ohledu na pořadí, v němž je budeme číst.

V rámci lingvistické density Kahn rozlišuje princip smysluplné víceznačnosti (*meaningful ambiguity*) a *prolepsis*. *Prolepsis* znamená vývoj myšlenky od enigmatického prvního výskytu po postupné projasnění k závěru. Ranné výskyty připravují čtenáře na pozdější, které nakonec vrhnou světlo na to, co jim předcházelo.

Smysluplnou víceznačností chápe použití lexikální a syntaktické nedeterminovanosti jako prostředku k vyjádření několika myšlenek najednou. Smysluplnou víceznačnost můžeme chápat jako oprávněný interpretační prostředek jen tehdy, pokud se domníváme, že Hérakleitos ji záměrně použil k vyjádření komplexní myšlenky. Tento prostředek se formálně podobá záměrně víceznačným výroky Delfské věštírny. Kahn ale uvádí, že význam věštby byl po události odhalen, zatímco při práci s textem poetického charakteru nelze odhalit pouze jeden význam, který by byl korektní (91).

Kahn upozorňuje na to, že mnoho předchozích interpretů se snažilo mnohovýznamovost eliminovat, čímž ochuzovali sémantický obsah textu tím, že zastávali pouze jednu konstrukci před ostatními.

Úkolem interpreta je podle Kahna zachovat původní bohatost významu tím, že připustíme pluralitu možných smyslů – některé zřejmé, některé nejasné, některé povrchní a některé hluboké. Kahn přistupuje k textu na základě různých čtení, která se od sebe liší syntaktickými kombinacemi slov nebo chápáním jednoho slova různými smysly. Prezентuje slovní vazby a odpovídající významy, které daný zlomek nabízí. S těmito významy dále pracuje a zjišťuje, které z nich je možno přijmout a které se ukáží jako nevhodné.

Serge Mouraviev

Serge Mouraviev je autor nejnovější systematické kritické edice zlomků s překladem a komentářem dochovaných zdrojů o životě, knize a doktríně Hérakleita z Efesu.¹⁰ Přičemž Mouravievovým záměrem není podat ucelený výklad Hérakleitovy doktríny. Spíše se rozbořem textů týkajících se Hérakleita snaží nalézt to, co Hérakleitova doktrína být nemohla, co bylo dílem pozdějších interpretů. Zabývá se a charakterizuje prvky interpretací Hérakleita. Mouravievova edice funguje a jako nový referenční zdroj, jako cenná protiváha tradiční Dielsově edici. Mouraviev se zabývá se vědeckou metodologií hérakleitovských studií. Podobně jako Kahn říká, že metoda interpretace musí spočívat na předpokladech, které ji činí platnou, které určují její předmět a definují základní principy. Samotná Mouravievova metodologie je propracovanější a členitější než Kahnova, shrnuje ji ve svém článku „Jak interpretovat Hérakleleita“, který vyšel ve sborníku *Ionian Philosophy* (170 – 179).

Mouraviev rozlišuje tři typy předpokladů, které každý interpret musí brát v potaz, než začne interpretovat Hérakleitovy zlomky. Jde o předpoklady asertorické, deontologické a epistemologické. To, co

¹⁰ Serge Mouraviev, *Heraclitea*. Sankt Augustin: Academia Verlag, 1999 – 2006.

můžeme tvrdit, je že Hérakleitos žil v Efesu na konci šestého století př. n. l. a prosazoval názory filosofického charakteru, zapsal je do knihy a tyto názory konstituují určité poselství. Hérakleitos ani jeho kniha ze zásady nemuseli existovat, ale všeobecně se to předpokládá a je mimo naše zdroje to zjistit.

Vše ostatní co víme o něm, jeho knize vyplývá z jiných zdrojů, a je třeba často spoléhat na jiné znalosti a pomocné zdroje. Zdroje hérakleitovského bádání se dnes skládají z archaických textů dvou typů: těch, které zmiňují Hérakleitova výslovně (Tradice A podle Mouravieva) a těch, které Hérakleita nejmenují, ani jinak neoznačují, ale je možno více či méně jistě prokázat, že na něj odkazují. (Tradice B podle Mouravieva).

Mouraviev upozorňuje na to, že dnešní studenti Hérakleita zakládají své interpretace eklekticky na interpretacích předchozích, aby konstruovali nové pojetí Hérakleitovy doktríny. Ale tradiční texty i moderní ideje ohledně jejich předmětu jsou jen více či méně věrným odrazem (zdroje) nebo více či méně věrným odrazem odrazů (moderní názory). Někteří studenti také chtěli obejít možnost zkreslení interpretace pozdějšími autory, chtěli se vyhnout nudné, ale nutné proceduře odkrývání pozdějších ideologických nánosů. Proto považovali Hérakleitovy zlomky za původní Hérakleitovu doktrínu. Takto každý mohl chápat Hérakleita odlišně.

Proto Mouraviev zdůrazňuje následující: „Proto každá interpretace by měla čerpat z archaické tradice jako z jediného zdroje informací o Hérakleitovi. Moderní filologická tradice nemůže více, než jen nabídnout více či méně vhodné techniky pro objasnění smyslu těchto informací a odpovědí založených na problémech v jejich interpretacích.“ (272) Mouraviev sám se řídí pravidlem, že ke

tradiční zdrojům je třeba přistupovat s maximální pokorou a k moderním exegetickým zdrojům s maximální prozíravostí. Tvrdí, že všechny Hérakleitovy zlomky musí být prozkoumány, jasně popsány a systematicky zkoumány. Výsledky jeho úsilí lze vidět v jeho edici, která nese název *Heraclitea*.

Jako epistemologická omezení je třeba podle Mouravieva přijmout následující: Problém hermeneutiky celého filosofického textu. K tomuto textu nelze přistupovat nezaujatě, nelze text pochopit tak, jak měl být chápán ve své době. Existují obrovské rozdíly mezi moderním filosofickým textem a textem datujícím se před 2500 lety. Je založen na jiném stylu vyjádření, řeší jiné problémy, než současný člověk. Navíc text, který máme k dispozici je neúplný a má fragmentární charakter.

Jsem si vědoma všech problémů, které z práce s textem Hérakleitových zlomků vyplývají. Jsem si vědoma, že interpretace zlomku B 1, kterou nabízím, je založena na předpokladech, a metodách, které jsem si sama stanovila, a proto při nejvyšší snaze výsledky mé interpretace budou právě jen výsledky mé interpretace. Přesto jsem se svou prací snažila o co největší vstřícnost vůči samotnému textu a zkoumala jsem pozorně kontext poznání a jazykového vyjadřování, z něhož Hérakleitos vycházel a tedy doufám, že aspoň v tomto ohledu nebude moje interpretace jen čistě subjektivní záležitostí.

Moje metoda

K tomu, abychom mohli pochopit, co Hérakleitos mohl považovat za věčně platné poznání a způsob, jak k němu dospět, nám zbyly jen zlomky jeho myšlenek v textech pozdějších autorů. Ti je viděli z kontextu své doby, svým pohledem. Je nutno uznat, že texty těchto

filosofů byly jejich subjektivní interpretací. Byly pouze odrazem původního Hérakleitova myšlení. Předpokládám však, že i když byly odrazem jeho myšlení, byly odrazem nejvěrnějším. Pozdější řeční autoři nevytvářeli záměrně zkreslený obraz Hérakleitova učení. I když třeba nepochopili jeho poselství a převzali jen části jeho učení, snažili se vyložit Hérakleitovu myšlenku jak nejlépe uměli. Jejich poznatky je však nutno ověřit na základě srovnání s tím, co bylo v Hérakleitově době považováno za fakt, na základě zkoumání zachovaných děl, která vznikala v jeho době. Takto můžeme zjistit, z jakých problémů vycházel a ke kterým se kriticky vymezoval, kudy se jeho myšlenky mohly vyvíjet a jak nemohly.

O Hérakleitovi jako takovém nelze nic zjistit. Ale pokud přijmeme následující předpoklady, lze se jeho myšlení alespoň přiblížit. Předpoklady, na kterých zákládám svou interpretaci jsou: znalost archaických přístupů k poznání, znalost zásad, která je třeba dodržovat při práci se zlomky, abychom nepodlehli pasti doxografie, jak je stanovil S. Mouraviev a C. Kahn.

Kontext doby, z níž Hérakleitos pocházel, tradice a způsoby poznání, na které mohl reagovat

Abychom správně interpretovali Hérakleitovy názory na poznání, nestačí číst pouze samotné zlomky. Podívejme se nejprve na to, jakým způsobem bylo poznání chápáno ve vztahu k tělesným funkcím. Dále se zaměříme na charakteristické rysy dvou typů poznání, které se vyskytovaly v archaickém Řecku a jejich typické představitele Homéra a Xenofana. Jeden proud může být označen jako epistemologický

pesimismus a druhý jako epistemologický optimismus. Lze do jisté míry chápat jako základy dogmatické a skeptické tradice v poznání.¹¹

Psycho-fyzická koncepce poznání v archaickém Řecku

Nejprve se podívejme, jak několik termínů týkajících se poznání u Homéra rozebírá R. B. Onians¹², který se poznáním zabývá ve spojitosti s tělesnými funkcemi. Prvním termínem, jemuž se věnuje, je *oída*, jehož význam u Homéra se blížil dnešnímu „vědět“. Chápe ho ale jako charakterovou dispozici. Znamenalo uzpůsobení nebo postoj celé mysli, mělo vztah k emocím, pocitům a chtění. Ve tvaru perfektu znamenalo něco jako „cítíl jsem (a nyní vlastním) určitý postoj nebo pocity“. Až později dostalo význam poznání či intelektuálního povědomí.¹³

S termínem *oída* souvisí *frén*, který znamenal primární jednotou mysli, percepci či kognici okamžitě následovanou emocemi a pohybem, tendencí jednat určitým způsobem podle povahy předmětu. Až postupem času získával člověk větší schopnost odstupu a sílu myslet „chladnokrevně“, tedy bez tělesného pohybu. Spolu se získanou schopností odstupu čistě intelektuální význam termínu *oída* přirozeně získal převahu. Onians dále upozorňuje na fakt, že „vidění“ ještě i u Platóna zahrnuje více, než jen pouhou kognici. To, co duše „viděla“, je u Platóna důležité pro její celkový stav.¹⁴ Tyto poznatky jsou podle mého názoru velmi důležité pro pochopení Hérakleitova myšlení. Termín *froneín* se ve zlomcích jeho myšlení často vyskytuje (B 104 v souvislosti s *noos*, 112, 113, 116) a mnohé

¹¹ J. Brunshwig, ed. *The Greek Pursuit of Knowledge*. Harvard: Harvard University Press, 2003, 19.

¹² R. B. Onians. *The Origins of European Thought* (Cambridge: C U P, 1988).

¹³ *Ibid*, 14.

¹⁴ *Ibid*, 18.

interpretu, například K. von Fritze¹⁵ jeho spojení s *noos*, jehož významům v archaické filosofii věnuje celé dva články, vedlo k příliš rychlému závěru, že se k praktické stránky moudrosti, zatímco *noos* k intelektuální, což se na základě významů stanovených Oniansem zdá pochybné, toto pojetí by bylo příliš velkým skokem do budoucnosti. Onians podotýká, že v dnešní době je člověk zvyklý analyzovat komplexní stav mysli, který byl původně označován pomocí *frén*, na abstraktní části, které poté vytváří iluzi jejich samostatné existence. Chybí nám termín jako je *froneín*, který by tuto původní jednotu vystihnul.¹⁶

S pomocí výsledků Oniansova podnětného zkoumání chci ještě nastínit pole původního významu již zmíněného **noos a dále logos**, kteréžto jsou důležité pro lepší pochopení Hérakleitova pojetí poznání. *Noos* podle Onianse se u Homéra v člověku projevuje jako proud vědomí. Vnímá skrze smysly. *Noos* znamenal jednak pohyb, záměr nebo to, co pohybuje, záměrné vědomí. *Noos* byl tím, co kontroluje. Činil rozdíl mezi nekontrolovaným a inteligentním, záměrným vědomím, byl něčím na způsob definujícího rámce *frén*, ale narozdíl od *frén* nebyl materiální, nebylo možné ho probodnout zbraní. Onians stanovuje, že však nejde o intelekt, *noos* je dynamický a emocionální. Na základě této interpretace můžeme lépe pochopit *noos* jako dynamický pořadající faktor v pojetí kosmu u Anaxagory i jako *noos* u Hérakleita, který souvisí se záměrnou řečí (*xyn noó legontas*, B 114).¹⁷

¹⁵ Kurt von Fritz, „Nous, Noein, and Their Derivatives in Pre-Socratic Philosophy (Excluding Anaxagoras): Part I. From the Beginnings to Parmenides“ Source: Classical Philology, Vol. 40, No. 4 (Oct., 1945), pp. 223-242. Accessed: 20/10/2009. <http://www.jstor.org/stable/265805>

¹⁶ R. B. Onians. *The Origins of European Thought* (Cambridge: C U P, 1988).

¹⁷ *Ibid*, 83.

V antice v období od Homéra po Platóna bylo myšlení popisováno jako mluvení. Uvažování bylo chápáno jako hovor člověka se svým *thymos*. V Homérovi bylo myšlení a řeči situováno do srdce či *frén*, bránice. Řeč měla pneumatický charakter, byla určitým typem dechu, který byl přenášen z *frén* jednoho člověka přes orgány mluvení do *frén* druhého člověka skrze orgány sluchu. U Diogena *logos* člověk vdechoval i vydechoval. Myšlenky byly chápány jako slova, jako dechy.¹⁸ A toto pojetí bylo dále uchováváno i ve středověku.¹⁹

Epistemologické koncepce poznání v archaickém Řecku

Studiu archaické epistemologie se mezi jinými věnovali J. H. Leshner²⁰ a J. Brunschwich²¹, jejichž poznatky chci tady shrnout.

1. Homér

Lidské poznání je definováno vzhledem k poznání božskému. Je zdůrazňována nedostatečnost a slabost lidského poznání na základě lidské vymezenosti v prostoru a v čase.

Myšlení lidí v Homérských básních je charakterizováno jako slabé, lidé jsou schopni poznat jen to, čemu jsou přítomni, s čím mají přímou zkušenost.²² Za pravou znalost bylo považováno pochopení *alétheie*, souvislosti mezi minulým, přítomným a budoucím. Tuto schopnost měly jen múzy, které byly přítomné všemu. Pochopení něčeho, co se nacházelo mimo přítomnou zkušenost, záleželo jen na vůli bohů a jen někteří výjimeční jedinci dostali od Dia tento dar

¹⁸ R. B. Onians. *The Origins of European Thought* (Cambridge: CUP, 1988), 13, 33, 56 – 58.

¹⁹ Některá dnes používaná slova založená na latině tuto koncepci vyjadřují. A podobně i čeština reflektuje tuto tradici. Například slovo *duch* od slova *dech*, *spiritus* od *spiro*. Takto i slovo *epipneó*, *inspirovat*, reflektuje koncepci vdechnutí (*in-spiro*) nové myšlenky či nápadu. Konspirace dnes nabyla pejorativního nádechu, ale původně znamenala jednomyslnost, nebo být jednoho dechu.

²⁰ J. H. Leshner, 'Archaic Knowledge' in William Wians, ed. *Logos and Mythos* (SUNY Press, 2009), 13-28.

²¹ J. Brunschwich, „Epistemology“ in J. Brunschwich, ed. *The Greek Pursuit of Knowledge*. Harvard: Harvard University Press, 2003.

²² Homéros. *Odyseia*, XVIII (Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1986), 132 – 137.

noos: básníci, věštci a králové. Platnost jejich řeči byla opřena o autoritu boha, jenž jim poznání umožnil. Lidé řeč básníků uctívali.

Moudrost člověka pak spočívala v rozpoznání vlastních limitací a nemíření „příliš vysoko“, což dokazuje zlomkem z Epischarma: „Smrtelní musí myslet smrtelné věci, nikoliv nesmrtelné“ (DK 23 B20). Lidské bytosti tak neustále bylo ukazováno její místo a zdůrazňována nutnost pokory před bohy.

Přesto u Homéra lze nalézt tři typy poznání, přičemž každý typ měl odlišnou hodnotu. Lze hovořit o poznání jako vidění, poznání jako slyšení a poznání jako inferenci. Poznání jako vidění bylo uznáváno za nejhodnotnější, protože člověk byl přítomen nějaké situaci, kterou si mohl zapamatovat, když už jí déle přítomen nebyl, znova představit, a rozpoznat, když ji znova viděl, a o které mohl podat výklad. Tento typ byl považován za poznání v pravém slovy smyslu, protože jeho základem byla přímá osobní zkušenost.

Múzy jako boží síly měly autoritu právě proto, že mohly být přítomné všemu ve všech situacích, v těch co byly, jsou a budou, takto tedy věděly vše. Člověk nemohl být přítomen všemu a proto si musel vystačit s jiným typem poznání, s poznáním z doslechu. Ale toto poznání bylo charakterizováno jako pověst.²³ „Poznání dané bohyni a odepřené lidem je založeno na boží přítomnosti a lidské nepřítomnosti tváří v tvář tomu, co lze poznat.“²⁴

Na druhou stranu jsou Homérovi hrdinové jsou připraveni říct, že něco ví, pokud dokážou předložit nepřerušovaný řetězec orálních a veřejných svědectví, jejichž platnost může být kontrolována pozorováním, jestli se vyskytne nějaké svědectví, které by zpochybnilo platnost tohoto řetězce. Všechno záviselo na

²³ Pěkně to shrnují verše z Iliady (II. 484-487): „Teradz mi povedzte múzy, čo bývate v Olympských domov – lebo ste bytosi božské, ste všade a poznáte všetko, kým k nám dojde len povest' a nemáme skutočnú znalosť.“ *Ílias*, Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1986.

²⁴ J. Brunschwig, „Epistemology“ in *Early Greek Pursuit of Knowledge*.22.

kvalitách, které mluvčí měl a na metodě, která byla dostupná pro ověření pravdivosti jeho svědectví. Na nejnižší úrovni naležeme vágní a neverifikovatelné fámy. Na nejvyšší nalezneme předání informace jedním nebo více svědky, o kterých máme dobrý důvod si myslet, že viděli věc sami, kteří nemají důvod vykládat ji jinak, než jak se stala a kteří jsou považováni za natolik dobré pozorovatele, že má cenu jim věřit. (J. Brunshwig, 25.)

Takto tedy člověk musel veřejně dokázat platnost svého svědectví. Řeč, která byla založena řetězci důkazů, který nedokázal nikdo zpochybnit, byla považována za důvěryhodné svědectví.

Poznání jako inference spočívá v reflexi toho, co člověk vidí a užití tohoto poznatku jako znaku, na základě něhož člověk může nabýt nepřímé, ale autentické poznání toho, co není přítomno před jeho očima. Brunshwig tento typ ukazuje na příkladu obyvatel Ithaky, kteří mají v žebrákovi rozpoznat Odyssea prostřednictvím interpretace znamení, která se ukazují. Tento typ není se nevyčerpává pouze ve vidění. Je založen na racionální inferenci poznání. I v tomto případě i v případě ověřování ústního svědectví se vyskytuje racionální prvek. Je nutno testovat hypotézy a vyhodnocovat jejich platnost. Tento postup byl pak způsobem, jak naradit nedostatečnosti lidského poznání, nemožnosti být přítomen vždy a všude. Toto poznání tvořilo významnou konkurenci poznání zjevenému, a časem ho zcela nahradilo, protože bylo spolehlivější a přesnější. Pro toto poznání se od Homéra po Aristotela výrazu *saphes*. Označoval to, co bylo pro člověka jisté a platné, protože byl v pozici pozorovat skutečnost z první ruky, i když události nemusel být fyzicky přítomen.

Je důležité ještě jednou upozornit na to, že tyto typy poznání existovaly již u Homéra, tedy že metodika platného poznání nepočíná až u Parmenida nebo Sokrata. Lesher dokazuje, že zájem o

problematiku poznání jako proces testování, pravdivého mluvení, identifikace znamení a získávání kompletního přesvědčení už existovaly dávno před ním.²⁵

Poznání u Homéra můžeme shrnout takto. Tato schopnost byla darem božím. Poznání bylo umožněno jen některým, mnozí se museli spolehnout jen na nepřímé svědectví na základě doslechu. Autorita byla opírána o sdělení, nikoliv o reflektování způsobů, kterými k poznání došlo. Přesto Homérské eposy právě zdůrazňují odlišnost člověka a boha ve způsobech poznání, založených na tom, jestli jsou přítomni či nepřítomni skutečnosti, který má být poznána. Začíná se však objevovat nástroj, jak tuto lidskou omezenost pohledu kompenzovat, prověřování sdělených poznatků, testování jejich pravdivosti.

2. Xenofanés

Epistemologický optimismus je charakteristický zvýšením povědomí rozumu o své vlastní moci. Leshner uvádí Xenofana jako jednoho z prvních myslitelů, který se zabýval metodou, jakou mohlo být získáno pravdivé poznání²⁶. Tato metoda spočívala v hledání či zkoumání, nikoliv v důvěře v božská zjevení. Snaží se stanovit horní hranici poznatků, které může člověk získat, která je založena v lidské povaze. Ta člověku vždy brání poznat nejdůležitější pravdy. Ale na základě četných zlomků, v nichž se zabývá přírodními jevy, lze Xenofana vidět jako toho, který podporoval přírodní zkoumání a dokonce jeho preferenci tohoto typu poznání před spoléháním na

²⁵ J. H. Leshner, „Early interest in knowledge“, In: *Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, (Cambridge Companions Online, Cambridge: C U P, 2006), 226.

²⁶ J. H. Leshner, „Early interest in knowledge“, In: *Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, (Cambridge Companions Online, Cambridge: C U P, 2006), 230.

zjevení boží, které bylo charakteristické pro předchozí etapu.²⁷ Xenofanés vyšel z předpokladu, že jisté a jasné poznání může být jen na základě přímé zkušenosti. Člověk však se svým omezeným prostorem pro život nemá možnost poznat nic z božských záležitostí.

Xenofanes byl je Hérakleitovi blízký zaměřením svého myšlení na společnost a kritikou jejích projevů. Xenofanes se dostal do povědomí ostatních především o významným zpochybněním lidských měřítek aplikovaných na bohy. Bohové u Homéra a Hésioda byli chápáni jako mladí, krásní, neklidní a proradní. Všechny chyby, kterými prošel člověk, se u nich vyskytovaly také. Všechny jejich činy byly perfektně pochopitelné. Zároveň na ně neplatil žádný morální postih. Xenofanés se zasadil právě o to, aby se bohové dostali za rámec běžného lidského chápání. Bůh byl jeden.²⁸ Jakkoliv se Xenofanes snažil boha vymezit, stále ho vymezoval vůči schopnostem člověka. Což je pro nás důležité abychom se dostali do obrazu toho, jak bylo chápáno lidské poznání v ranném filosofickém myšlení.

Xenofanovo myšlení je občas chápáno jako výraz ranného skepticismu vůči poznání člověka. Je však nutno si uvědomit, o čem vlastně hovořil. Šlo mu o stanovení hranic lidského poznání boha. O bozích a pravdě člověk nemůže vědět. Skutečnost je proměnlivá a lidé také. Vytyčení mezí lidského poznání však zároveň otevřel prostor, ve kterém se mohlo pohybovat poznání lidské. Tento prostor je chápán jako *dokein*. Poznání může být jen do jisté míry pravdivým přesvědčením. Toto byl podle mého názoru jeho hlavní přínos, vyvářený ve zlomku B 34: člověk má omezené možnosti co do poznání

²⁷ *Ibid*, 231.

²⁸ Xenofanés ho popisuje následujícím způsobem: ... whole he sees, whole he thinks, and whole he hears... (B24) ... always he abides in the same place, not moving at all, nor is it seemly for him to travel in different places at different times (B26) ... but completely without toil he shakes all things by the thought of his mind. (B25) J. H. Leshner, „Early interest in knowledge“, In: *Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, (Cambridge Companions Online, Cambridge: C U P, 2006), 220.

bohů, ale neomezené možnosti co se týče světa, který ho obklopuje. Místo člověka je ve světě, který je otevřený lidskému zkoumání.

Xenofanés už nezakládal platnost své řeči na autoritě boha. Boží úmysly jsou pro člověka nepochopitelné. Jako jedinou autoritu uznával přímou zkušenost. Xenofanés sám se vydal na dlouhou cestu za poznáním, zkoumal mnohé tak extenzivně, že si u Hérakleita vysloužil kritiku za svou mnohoučenost, která ze sebe není moudrá.

Dalšími mysliteli, kteří byli skeptičtí vůči možnostem lidského poznání byli Empedoklés a Hérodotos. Empedoklés zpochybňoval platnost lidského poznání. Život člověka viděl jako příliš krátký na to, aby mohl stihnout poznat vše, ačkoliv lidé v jeho době se často chvástali tím, že vše pochopili. Skutečnost tedy nelze přehlédnout. Hérodotos jako jasné a jisté poznání uznával pouze přímou zkušenost (*saphes ti eidenai*)²⁹

Jónská filosofie

Milétané, zejména Thales a Anaximandros, podle Leshera představují už nový přístup k poznání, který nazývá „epistemologickým optimismem“. Je pro něj charakteristické přesvědčení, že první příčiny a principy přírody jsou otevřené lidskému zkoumání. Všechny události v přírodě se dějí v souladu s určitými stabilními, a proto odhalitelnými principy.³⁰

U Anaximandra lze vidět počátek chápání poznání jako založeného na pozorování faktů, které jsou považovány za znaky, z nichž může být vyvozen fenomén, který pozorovatelný není, specificky v jeho tezi, že jevy umožňují nahlédnout nezjevné, jak vyplývá ze zlomku 46

²⁹ Moreover, wishing to get some clear and sure knowledge (*saphes ti eidenai*) of this matter from the point where it was possible to do so I took ship to Tyre in Phoenicia where I heard there was a very holy temple of Heracles. There I saw it, richly equipped with many other offerings. (History II, 44) In: Leshar, FSU Comments.

³⁰ J. H. Leshar, „Early interest in knowledge“, In: *Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, (Cambridge Companions Online, Cambridge: C U P, 2006), 226.

B 21a: „Vidění nezjevného: fenomény.“ Existují znamení, pomocí nichž lze usuzovat na skryté příčiny jevů, kdy pouze zdůvodnění nás může ujistit, že viditelný jev nemohl nastat bez skryté příčiny. Tato inference je způsobem racionální reflexe.

Má vlastní interpretace termínu *logos* ve zlomku B 1

Stěžejním tématem zlomku B 1 i celého Hérakleitova učení, které poté učinili základem své filosofie Stoikové, byl *logos*, jenž Zdeněk Kratochvíl překládá jako řeč. Domnívám se, že tento termín by neměl být interpretován samostatně, beze svého určení *eontos*. Bez něj totiž ztrácí důležitost, kterou mu Hérakleitos přikládá. Mluví o něm jako o platném logu, kdežto v ostatních zlomcích se hovoří o *logu* jako o každé, jakékoliv řeči (B 87) nebo o řeči mnohých (B 108). Chci zkoumat, jestli u Hérakleita lze najít také postup, jak k této platné řeči dospět.

Myslím si, že co do rozlišení Hérakleitovy řeči od řeči platné vždy (ve smyslu struktury či něčeho jiného) bylo zkoumání podniknuto dost a domnívám se, že zkoumání z opačné strany, tedy zkoumání důvodů rozlišení Hérakleitovy řeči od řečí jiných myslitelů uznávaných v jeho době, může rozšířit naše pochopení Hérakleitova pojmu platné řeči a umožnit Hérakleita vidět v lepších souvislostech v dějinách filosofického myšlení.

Zlomek B1 rozeberu na základní syntaktické celky a budu v nich zkoumat sémantické vztahy mezi jejich jednotlivými členy. Budu při tom zohledňovat, jaký význam měly jednotlivé lexikální jednotky v kontextu řecké archaické kultury, z níž Hérakleitos pocházel. Text budu nejprve zkoumat na základě českého překladu Zdeňka

Kratochvíla³¹, dále na základě jeho řeckého originálu v Dielsově edici.³² K práci s řeckým textem budu používat Autenriethův Homérský slovník.³³ Řecké termíny přepisuji kurzívou, protože slouží pouze pro srovnání a ilustraci, nejde mi o to, abych odstínila všechny aspekty řeckého jazyka. Pro upřesnění významů určitých termínů v tomto zlomku se budu odkazovat na jiné zlomky, v nichž se termín v konkrétním významu vyskytuje. Zlomky jsou označeny podle Dielsova řazení.

Řecký text zlomku B1:

1 τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἑόντος αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι
καὶ πρόσθεν ἢ ἄκουσαι
3 καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον

γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε,
5 ἀπείροισιν εἰκόσασσι
πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων
7 τοιούτων ὁκοίων ἐγὼ διηγέομαι
κατὰ φύσιν διαίρων ἕκαστον
9 καὶ φράζων ὅπως ἔχει

τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λαμβάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν
11 ὅκωσπερ ὁκόσα εὐδοντες ἐπιλαμβάνονται.

Český překlad textu zlomku:

1 Vůči řeči platné vždy nechápaví jsou lidé,
Jak předtím než ji slyšeli,
3 tak poté, co uslyší prvně.

Ačkoliv se všechno děje podle této řeči,
5 podobají se nezkušeným,
když zakoušejí taková slova i díla,
7 jak je já vykládám,
když každé rozlišuji podle přirozenosti
9 a ukazují, jak se to s nimi má.

³¹ Zdeněk Kratochvíl, „Hérakleitos B bilingva“, 2003.

³² Hermann Diels, *Die Fragmente Der Vorsokratiker I*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1934.

³³ Georg Autenrieth, *A Homeric Dictionary for Schools and Colleges*, New York: Harper and Brothers, 1891. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0073>. Informace z tohoto slovníku budu překládat do češtiny pomocí co nejvhodnějšího ekvivalentu, ověření správnosti překladu nechávám na čtenáři, proto budu vždy uvádět internetovou adresu na stránku s danou informací.

Ostatním lidem však zůstává skryto, co dělají, když bdí,
11 tak jako zapomínají, <co dělají,> když spí.

Řádek 1:

Vůči řeči platné vždy nechápaví jsou lidé

Na základě českého překladu a řeckého originálu lze v této části zlomku rozlišit následující vazby:

3. Lidé (jsou) nechápaví	7. ανθρωποι γινονται αζυνετοι
4. Nechápaví (vůči) řeči	8. του δε λογου αζυνετοι
5. Řeč platná	9. του δε λογου τουδ εοντο ς
6. Platná vždy – ?Nechápaví vždy	10. εοντος αιει – αιει αζυνετοι

Ad. 1-2 český text

Lidé (jsou) nechápaví

Nechápaví (vůči) řeči

V prvním řádku vidíme vazbu mezi slovy *lidé* ve funkci podmětu a *nechápaví* ve funkci přísudku jmenného se sponou *být*. Kopula zde má použita v atributivním významu, přisuzuje lidem vlastnost nechápavosti.³⁴ V druhém řádku je k přísudku doplněn předmět *řeči*. Být nechápavý znamená být neschopný pochopit řeč. Úvodní Hérakleitovo sdělení bychom tedy mohli pochopit takto:

Podívejme se nejprve na význam vazby *nechápavý řeči*. Pomocí atributivní kopuly lze vyjadřovat dočasný stav nebo inherentní kvalitu podmětu. Je tedy otázkou, zda Hérakleitos o lidech smýšlel tak, že jsou nechápaví vůči řeči „od přírody“, tedy že nechápání řeči je jejich podstatnou vlastností, nebo že jsou nechápaví jen dočasně. Domnívám se, že nepochopení řeči Hérakleitos považuje za dočasné, a to na základě dále uvedených důvodů.

³⁴ „Copula in Linguistics“. http://en.wikipedia.org/wiki/Copula_%28linguistics%29

Ad. 1-2 řecký text

Základem řeckého textu je stejná atributivní vazba mezi *lidé* a *nechápvají*. Liší se ovšem termínem použitým ve funkci kopuly. V řeckém textu je v pozici kopuly stojí slovo *γινονται* (infinitiv *γιγνομαι*), stávat se, které se v češtině používá s instrumentálem. Původní text bychom tedy mohli přeložit takto: lidé se stávají nechápajícími vůči řeči. Hovoří se tedy o situaci, která u lidí nastává. Význam kopuly použité v řeckém originále: stávat se, nastávat, vznikat, sugeruje, že je zde popisován určitý proces, který se odehrává v čase. Což svědčí o tom, že Hérakleitos nechápavost nepojímal jako trvalou vlastnost lidí.³⁵

Navíc, kdyby takto opravdu smýšlel, nemusel by se přece dále namáhat hovořit, nemusel by pokračovat ve svém výkladu. Což svědčí o tom, že Hérakleitos se naopak domníval, že chápání řeči je blízké lidské duši, avšak často se stává, že lidé, ač uši mají, jsou k ní hluchí. Z čehož tedy vyplývá, že nechápavost řeči je jen dočasným stavem.

Podívejme se dále, jaké významy nám může poskytnout etymologický rozbor přídavného jména *αξυνητος*³⁶ a jeho českého

³⁵ *γινονται* (infinitiv *γιγνομαι*), které český překlad nereflektuje, se ve zlomku dále objevuje ještě jednou. Homérský slovník udává, že jeho „význam je podobný slovesu *ειναι*, ale není stejný“, jeho hlavním významem je „stávat se“, „vcházet do bytí“. Podle mého názoru by se časté použití tohoto slova nemělo opomíjet, protože poukazuje na důležitou vlastnost řeckého jazyka. Jde o jeho dějovost, která reflektovala charakter skutečnosti. V Řecku v 5. století př. n. l. ještě nebyl vypracován koncept bytí a stálosti. Skutečnost byla neustálou proměnou, nastáváním, přírodou v základním smyslu slova odvozeném od jeho složek: *πρῖ* – rozením, *πρῖ* – růstáním.
³⁶ Obsáhlou a zasvěcenou analýzu tohoto termínu podává Leshner. „Héraclitus’ Epistemological Vocabulary“, 1983. Srovnává použití tohoto slova u Homéra a u Hérakleita a domnívá se, že pozdější myslitel ho používal v novém smyslu. Zatímco u Homéra znamenalo jednoduše přijít do kontaktu, u Hérakleita vidí prvek úsilí, vědomého spojování. *ξυνησις* je pro něj výrazem pro pravé pochopení. „neznamená pouze spojit se fyzicky s věcí, nebo si jí být perceptuálně vědom, ale pochopit hlubší význam toho, s čím se setkáváme a dbát na odhalený význam“. *αξυνητος* vzhledem k řeči by a lidem by znamenalo, že lidé nejsou schopni pochopit hlubší význam toho, o čem se hovoří. Čímž zřejmě poukazuje na zlomek, v němž se říká, že „fysis se skrývá“. Odhalený význam svědčí o fenomenologickém ovlivnění autora a je podle mého názoru zavádějící. Hérakleitos nejde o odhalování významu věci. Význam není skryt. Skryta je fysis. Navíc o společném se mluví vždy ve vztahu k logu, k vztahu, nikoliv k fysis.

ekvivalentu užitého Kratochvílem *nechápvavý*.³⁷ Základem řeckého přídavného jména αἰσθητος je αἰσ-, které má význam nějaké společné vlastnosti či vztahu dvou jednotlivin. Tvar podstatného jména odvozeného od tohoto slova je αἰσθησις, což znamená soutok. Sloveso αἰσθημι se v Homérovi vyskytuje poměrně často, a to ve významu scházení, snášení, usnášení se, slyšení v rozhovoru, dbaní rady. Vyjadřuje vůli se spojit. αἰσθητος by potom znamenalo mající vůli se setkat, význam αἰσθητος potom odchylovat se, jít mimo, nezúčastnit se, vydělit se, být odsouzen k zániku, slepé rameno. Na základě sledování významu řeckého slova lze usuzovat, že Hérakleitos viděl něco shnilého na lidském chápání řeči, spatřoval ho jako proces, který nikam nevede. Obohaceno o významy z jiných jazyků (jak je rozebráno v poznámce 8) dostaneme tuto charakteristiku lidí: co se týče řeči, lidé jsou strnulí, prázdni a unikaví. Pokud vezmeme v potaz dříve řečený předpoklad, že tyto charakteristiky nejsou inherentními vlastnostmi lidí, ale jen dočasnou situací, můžeme přenést tyto charakteristiky z lidí, kteří chybují ve vztahu k řeči, na jejich řeč samotnou. Získáme tak tvrzení, že řeč lidí je strnulá, prázdňá a unikavá a nikam nevede. Což je hodnocení, které je dobrým základem pro ostrou kritiku ze strany těch, o nichž se hovoří, pro nařčení z mravokárství a pro kompenzaci ostudy posměchem vůči

³⁷ Pohled do Autenreithova Homérského slovníku rozšíří náš repertoár o odpovídající termíny v anglickém jazyce: *void of understanding*, *stupid*. *Stupid* má základ v latinském *stup*.³⁷ Latinská slova, která tento základ obsahují, vyjadřují strnulost, ztuhlost, tupost a zastavení. Z přirozené zkušenosti je nám známo, že lidé charakterizováni jako stupidní, se navenek projevují strnulostí. Naopak bystrost, chápání se vždy projevuje pohybem. Na základě rozboru latinského ekvivalentu slova αἰσθητος se tedy můžeme domnívat, že chápání znamená určitý pohyb, pružnost, kdežto nechápání zastavení. Což vrhá určité světlo na použití kopuly γιγνομαι. Chápání je pohnutí, změna. Anglické *void of understanding* v opozici k *understanding* vyjadřuje, že chápání se týká něčeho stojícího pod povrchem, něčeho podstatného, nechápání se týká povrchu, pod nímž je prázdnota. Český ekvivalent *nechápvající* vyjadřuje schopnost pevného uchopení a držení věci, v přeneseném významu myšlenky. České slovo tedy spíše reflektuje skutečné nabytí narozdíl od uniknutí, jímž se vyznačuje nepochopení.

autorovi kritiky. Čehož všeho se Hérakleitovi dostalo, jak svědčí informace v dílech pozdějších autorů. Na základě výše uvedených informací můžeme předpokládat, že Hérakleitos kritizoval soudobé lidské chápání řeči, a to mohl provést právě proto, že nepochopení neviděl jako dané, ale dočasné, a snažil o to, aby situaci změnil. Dalším problémem, kterým se chci zabývat, je význam slova řeč, ekvivalent řeckého *logos*.

Hérakleitos tedy mohl kritizovat chápání řeči jedině v tom případě, jestli předpokládal, že schopnost chápat řeč je všem přístupná, jen ji plně nevyužívají. Důležitými informacemi, které potvrzují mou hypotézu, jsou výsledky zkoumání pojetí člověka a myšlení v archaické době.

Exkurs: *Logos* na přelomu 6. a 5. století

Etymologický základ *logos* je *legein*. Pojetí myšlení jako řeči. Pozdější latinské *ráció*, *oráció*. *Legein* úzce souviselo s myšlením. Mluvit znamenalo myslet, ale zároveň i konat (fráze *epea kai erga*). *Logos* souviselo s individualitou, výjimečností, slávou kterou člověk získával na základě svých slov a činů.

Termín *logos* se mohl vztahovat i k výkladům jednotlivých autorů. Hérakleitově době (Robinson, 82). U Hérakleita spíše jako něco společné všem popisům i jednáním i realitě.

Období mezi lety 1200 - 800 př. n. l. se nazývá „temná doba“, protože Řecko bylo v té době stíženo úpadkem kultury a úpadkem písma. Řecká kultura se navrátila opět do své orální fáze, kdy poznatky vědomosti byly předávány ústně z osoby na osobu, z generace na generaci. Nový systém písma Řekové přejali od Féníčanů v 8. století a nejranější písemné dokumenty byly Homérovy eposy (8.-7. století) a Hésiodovy *Práce a dny* (7. století).

V orální tradici byla posvátná řeč určujícím aspektem skutečnosti, byla její účinnou silou.³⁸ Básníci měli privilegium tuto řeč interpretovat. Myšlení bylo pojímáno jako mluvení s vlastní myslí (Θυμος).³⁹ Řeč byla tím, co dávalo mluvčímu jeho identitu. Člověk, který byl hluchý nebo se nenaučil správně mluvit, nebyl považován za plnohodnotného. Slova a činy jedince byly měřítkem hodnoty jeho života a posmrtné slávy. Vyslechnutí řeči bylo důležitým zdrojem poznání v Homérské době, kromě přímého poznání prostřednictvím vidění. Schopnost užívat jazyk byla tím, co odlišovalo člověka od zvířete a co ho pojilo s bohy.⁴⁰

Na základě těchto fakt lze tedy usuzovat, že tvrzení, že lidé jsou nechápaví vůči řeči, bylo přímo v protikladu k běžnému pojetí schopností člověka, proti běžné zkušenosti. Řeckým člověkem bylo a podle mého názoru i mělo být pochopeno jako překvapující. Domnívám se, Hérakleitos chtěl, aby jeho prohlášení u posluchačů vyvolalo kritickou reakci a usiloval o to, aby účinkem jeho tvrzení bylo přezkoumání dosavadních způsobů chápání a užívání řeči. Chtěl, aby se dočasný stav nepochopení řeči změnil v poznání. I tvrzení že lidé nechápou platnou řeč mělo být provokujícím prohlášením v době silící krize a prosazování vlastních názorů. Chápání řeči je přirozeností člověka. Hérakleitovo tvrzení vyjadřovalo nespokojenost s dosavadním bezproblémovým chápáním řeči. Podle mého názoru Hérakleitova řeč měla za úkol obrátit pozornost lidí k přezkoumání toho, proč jsou lidé nechápaví a co by měli chápat. Provokující mělo být i spojení věčně *nechápaní*. Proč věčně? V čem je problém?

³⁸ M. Detienne, *Mistři pravdy v archaickém Řecku* (Praha: OYKOMENH, 2000), 97.

³⁹ R. B Onians, *The Origins of European Thought* (Cambridge: CUP, 1988), 13.

⁴⁰ Brunschwig, J, ed. *The Greek Pursuit of Knowledge*. (Harverd: Harvard University Press, 2003), 190.

Ad. 3 český i řecký text

Řeč platná

Řeč jako řídicí větný člen je rozvinutá přívlastkem *platná*. Hérakleitos tedy specifikoval svůj pojem řeči tím, že jí přidělil hodnotu být pravdivá, být platná. Takto ji rozlišil od ostatních řečí, které hodnotu nemají. Slova *logos* je užito v jednotném čísle, z čeho vyplývá, že Hérakleitos uvažuje o řeči jako o jednom celku, tedy jako o schopnosti hovořit a zároveň jako o výsledcích této schopnosti.

V rámci tohoto celku rozeznává dva druhy řeči, které jsou však odlišné pouze svou platností, nikoliv původem: řeči mnohých, které kritizuje jako ty, které nikam nevedou (jak bylo rozebráno výše), ať již jsou opřeny o autoritu absolutně nejvyšší, a řeči platné. Existuje tedy jeden homogenní celek řeči, který zahrnuje jak řeči, které lidé běžně používají a chápou, tak platnou řeč, kterou lidé nechápou, i když by ji chápat mohli. Tedy všechny řeči mohou nabýt platnosti.

Je důležité ještě jednou zdůraznit fakt, že Hérakleitos začíná kritikou lidské řeči. V jeho době jako platné poznání sloužilo poznání založení na přímé zkušenosti, tedy na bezprostředním vidění nějakého faktu. K tomu by člověk ale musel sjezdit světa a stejně by nepoznal a neověřil vše. Jiným typem poznání bylo poznání založené na doslechu, které ale nemělo takovou hodnotu. Každý člověk tvrdil, že poznal vše.

Hérakleitos se tedy zabýval tím, jak by platná řeč měla vypadat. V platném užívání řeči na základě pochopení jejích pravidel spočívá moudrost. Jak k těmto pravidlům dospět Hérakleitos rozebírá dále ve zlomku.

Jaká řeč je platná a jakou řeč kritizuje? Ve většině zlomků najdeme kritický postoj k řečem mnohých (zlomek B 108), ve zlomku 8 7 kritizuje rozechvívání se hlupáků nad jakoukoliv řečí. Ale ve zlomku B 39 chválí řeč Biáse jako mocnou. To znamená, že Hérakleitos opravdu nemluví jen o své řeči jako o platné. Dosvědčuje to i jeho poukaz mimo sebe, na *logos*, který mají lidé poslouchat. Což dále svědčí o tom, že i význam termínu „lidé“ v řádku 1 nelze chápat všeobecně, že autor hovoří o většině lidí, mezi něž nepočítá sám sebe a ještě pár dalších. Tato rozlišení: většina – menšina, chápaví – nechápaví svědčí o tom, že autor si je vědom kritéria, na základě něhož takto rozlišuje, a že toto měřítko souvisí s oním specifickým typem řeči, který tady postuluje.

Závěrem bychom mohli říci, že zlomek lze číst takto: Existuje platná řeč, kterou většina lidí ještě stále nechápe (i když je jim blízká, jsou s ní neustále v kontaktu v jejich každodenní zkušenosti. Jak je možné, že platnou řeč lidé nechápu? A jak se má lidské chápání „probudit“ k porozumění platné řeči?

V řeckém originále se na řeč ještě dvakrát poukazuje pomocí zájmen: „tato řeč, tato, která platí“. Lze to chápat tak, že se zde opravdu upozorňuje na specifický typ řeči, který chce autor musí vymezovat vůči řeči pojaté běžným způsobem, a že toto **rozlišení** bude dále objasňovat.

Ad. 4 český i řecký text

(Řeč) platná vždy – ?(Lidé) nechápaví vždy

V tomto řádku se vyskytuje problém, kterým se zabýval už Aristotelés.

Neboť rozčlenit Hérakleitovy věty je obtížný úkol, poněvadž bývá nejasno, k čemu něco náleží, zda k tomu, co následuje, či k tomu, co předchází. Tak například hned na začátku jeho spisu, kde praví „Tuto řeč věčně jsoucí nechápu

lidé." Je totiž nejasno, k čemu se vztahuje slůvko „věčně“ a jak tedy členit.
(Aristotelés, *Rétorika*. 1407b, 15)

Aristotelés se nad touto Hérakleitovou větou pozastavoval se záměrem demonstrovat to, jak je důležité správně členit řeč. Moderní interpreti tento problém řeší proto, aby se dovtípili významu původního Hérakleitova termínu *logos*. Podle mého názoru se problém dá řešit takto.

Protože toto použití vybočovalo z běžného pořádku natolik, že se dostalo jako typický příklad na stránky Aristotelovy knihy, nelze ho brát bez povšimnutí. Nelze ho považovat za Hérakleitovo pochybení, protože potom bychom museli takto smýšlet o celém jeho díle, které právě na základě svého specifického stylu bylo charakterizováno jako „temné“. Nová edice zlomků *Heraclitea* Serge Mouravieva jasně ukazuje, jak vysoce propracované bylo Hérakleitovo vyjádření.⁴¹ Toto ambivalentní užití muselo být záměrné, tedy *aiei* se vztahuje jak k *logos* tak k *axynetoi*.

V naší interpretaci je třeba zohlednit fakt ohledně slova *aiei* (vždy), na který upozorňuje Z. Kratochvíl. Tento termín u Hérakleita ještě neměl pozdější metafyzický význam „věčně“, který lze najít třeba u Platóna ve vztahu k jeho koncepci světa idejí. Ukazoval spíše na dynamičnost určitého děje, s nímž bylo spojován, na jeho neustálé opakování. Pokud tedy chápeme *aiei* spolu s *logem*, nelze ho interpretovat jako věčný *logos*, věčnou strukturu, jak ho chápe většina mě známých významných interpretů.⁴² Toto spojení zní opravdu velmi platónsky. Smysl tohoto spojení lze pochopit tehdy, když *logos*

⁴¹ Jde opravdu o majestátní dílo. V jedné knize se analyzuje jenom jazyk a styl, básnické prostředky (homofonii, fonii, fonosémii, taxii, polyfonii a sémii), schémata rytmická, metrická, aliterace, rýmová, celkovou fonemickou strukturu, a chiasmy, a to u každého dochovaného zlomku. Serge Mouraviev, *Heraclitea III.3. Les Fragments A: Le Langage de l'Obscur. Introduction à la poétique des fragments*. Sankt Augustin: Academia Verlag, 2002.

⁴² Mezi jinými Ch. Kahn, Kirk, E. Hussey.

pochopíme jako dynamiku, jako oheň, k němuž je přirovnáván, jako boj, který je otcem všeho.

Pokud *aiei* spojíme s *ginontai axynetoi* (jak jsme ho interpretovali výše: tedy že i nechápání je svým způsobem děj, probíhající u člověka, když se setká s něčím, co nečeká), čteme, že lidé neustále předvádějí své nepochopení, z čehož lze cítit už zmiňovaný kritický apel (vzhledem k běžnému pochopení logu jako přirozenosti člověka).

Následující část zlomku by se tedy (se zohledněním dynamického charakteru skutečnosti v archaickém Řecku) dala číst takto: Řeč se neustále uskutečňuje a lidé ji neustále nechápou.

Řádky 2 - 3

Jak předtím než ji slyšeli, tak poté, co uslyší prvně.

Spojení „před - po“ může upřesňovat výše zmíněný termín *aiei*, vždy. Lidé byli nechápaví, jsou a budou. Ale toto je podle mého názoru pouze prvoplánová spojitost. Účel tohoto vyjádření spočívá v pochopení paradoxu, že nelze hledat něco, když nevíme co. Tedy takto se dá mazaně obejít případné napadnutí smyslu hledání platné řeči, k němuž Hérakleitos vybízí. V tomto zlomku se tedy říká, že lidé tuto platnou řeč slyší vždy, i před tím, než o ní uslyší přímo od někoho jí znalého, což dále rozvíjí i další řádek. Mají vždy možnost ji poznat, jen si ji do té doby ještě nevšimli. U Hérakleita však nejde jen o lstivé předcházení námitkám, ale o skutečnost, která by se podle mého názoru dala vystihnout takto.

Řekli jsme, že k definici pojmu člověka patří schopnost rozumět řeči. Tedy člověk vždy tuto schopnost má a řeč používá. Má s ní vždy dostatek zkušenosti, aby mohl pochopit, jaký je její základ. Předpokládá se, že jsou se specifickým druhem řeči již obeznámeni.

Tyto řádky neříkají než to, že člověk by k pochopení platné řeči mohl dospět i sám, před tím, než ji uslyší od Hérakleita.

Taky bylo již řečeno, že platná řeč spočívá v pochopení pravidla, které ji řídí. Platnou řeč tedy lze pochopit na základě Hérakleitova explicitního výkladu, v němž je platné pravidlo implicitně vyjádřeno, jehož si mohli vyslechnout, v němž ho měli možnost rozpoznat.

Domnívám se, že je zde tedy naznačena zároveň metoda, kterou Hérakleitos sám dospěl ke svému poznání platné řeči. Tou je zkoumání řeči, s níž se člověk neustále stýká, která je mu blízká, s níž má vždy zkušenost. Platná řeč je ale jiná, než řeč, se kterou lidé přijdou běžně do styku. Nicméně platná řeč lze zaslechnout právě pouze v oněch řečech. Řeč se stává platnou na základě pochopení základů sebe sama. Základem je postižení protikladnosti vlastní situace. Člověk vždy stojí mezi životem a smrtí. Toto je základní předpoklad pro každé další vymezení. Je důsledkem protikladnosti spočívající v logu. Toto vymezení je pak základem každého dalšího poznání, které se také děje prostřednictvím působením logu. Prvním krokem je rozpoznání platné řeči od neplatné, rozpoznání chybné řeči u druhých. Pochopení spočívá ve schopnosti rozlišit platnou řeč od neplatné. Je třeba toto rozlišení již předpokládat, teprve potom je člověk schopen pochopit platnost na základě vyslechnutí pojednání člověka, který způsob rozlišování platné od neplatné sám pochopil, a tedy potvrdit svůj předpoklad.

Spojení „před - po“ lze pochopit jako poukaz na změnu, která se může odehrát v chápání na základě vlastního zkoumání a dále na základě poučení se na základě doslechu. Prvně poukazuje k opakování, stálému nepochopení.

Tento řádek přidává informace k dříve zmíněným pojmům lidé a řeč. Řeč jsme zatím vymezili jako řeč Hérakleitovu, která je platná, protože je vedena na základě všeobecně platných pravidel. Tuto platnou řeč se autor snaží vymezit na základě jejího odlišení od řeči chápané běžně, která se opírá o to, co je zrovna v kurzu, nikoliv o zkoumání sebe sama i ostatních.

Řádek 4

Ačkoliv se všechno děje podle této řeči

Ale tento řádek nás posunuje k dalšímu tématu, jímž je „vše, co nastává“. V tomto řádku se zase mluví o „této řeči“, tedy o platné řeči. Hérakleitos ji už dříve charakterizoval jako nutně platnou vždy a všem řečem, jako jejich jádro, společný základ. Tento řádek rozšiřuje pojem této řeči. Říká se zde, přítomná všemu, co se děje. Nebo přesněji co vzniká, pokud vezmeme v úvahu řecký termín *ginesthai*. Vedle vztahu řeči k lidskému chápání vidíme další vztah řeči, tentokrát k tomu, co vzniká ve světě. Lze tady uvažovat o spojení s *fysis*, která je právě tím, co je životní silou světa. Platná řeč se účastní toho, co se děje ve *fysis*, co vzniká z *fysis*.

Pochopení je poznání logu jako základu platné lidské řeči, ale také základ procesů ve *fysis*. Dostáváme se k chápání světa jako celku spojeného nejen *fysis*, ale i logem, tedy k pojmu „věčně živé jednoty“ z jiného zlomku. Tato jednota je tedy jednotou logu a *fysis*. Vše, co se vyskytuje a může vyskytovat, všechny změny (tzn. všechna možná spojení. se dějí přičiněním této specifické řeči, *kata ton logon*.

Hovoří se zde o platné řeči ve smyslu nutného vztahu, souvislosti všeho dění, souvztažnosti v každém spojení. Ať je lidem

tento vztah skryt nebo ne, vše se děje podle něj. Nic není mimo, jen lidé, kteří ho nechápou, jsou mimo. Nepochopení spočívá v běžném, povrchním chápání řeči a povrchním chápání toho, co se děje.

Řádek 5

podobají se nezkušeným

Přecházíme k řádku, v němž se objevuje další charakteristika lidí, být vymezený, vyhraněný, zkušený. Přičemž tady se kritizuje spíše její absence či nedostatečnost u lidí. Neuvádí se, že lidé jsou nevyhranění či zmatení, že se jim podobají, že se chovají jako by byli nezkušení. Zdá se, že tento řádek útočí na domnělou zkušenost lidí a ukazuje ji jako její opak. Vztah mezi charakteristikami zkušený - nezkušený je stejný jako v případě chápavý - nechápavý. Lidé se domnívají, že chápou, ale jsou nechápaví do té doby, dokud neporozumí základu, na kterém jejich chápání spočívá, alespoň na základě pochopení jejich životní situace, prostoru mezi zrozením a smrtí. V tom okamžiku se jejich domnělé chápání či nechápání převrátí v pochopení, jednotu poznatku. Lidem k tomu, aby mohli být nazváni jako zkušení, chybí právě pochopení platného vztahu. Jinak jsou jejich poznatky dílčí a proměnlivé, je to zkušenost již sami nerozumí, tedy nezkušenost.

Lidé tedy nejsou nezkušení, naopak jsou vždy již zkušení, vždy tento vztah zakoušejí, jelikož vše se děje podle něj. Vztah vyvstává jak v rámci řeči a v rámci světa, tak v rámci lidské zkušenosti. Řídí proces jejího utváření, vymezování se člověka. Zároveň člověk by sám měl tento vztah uchopit a řídit, jak bude dále rozváděno.

Lidé se podobají nezkušeným, protože tento vztah nechápou, tento *logos*, který se projevuje jak v jejich řeči, jednak ve všem,

co se odehrává ve světě. Existuje možnost změny, nabytí vědění o této platné souvislosti, nabytí zkušenosti, ale lidé jí stejně nevyužijí, stále neví, jak ji pochopit. Ačkoli jsou vždy přítomni, neuvědomují si, co zakoušejí. Množství zkušenosti nelze vymezit, vždy stačí tolik, kolik jí člověk má v určitém okamžiku. Vlastnost být zkušený či zakoušet se rozvádí na dalším řádku.

Řádky 6 - 7

**když zakoušejí taková slova i díla,
jak je já vykládám,**

Jak jsme v počátku nastínili, myšlení bylo chápáno jako rozhovor. Dále mysl byla chápána jako

A tento rozhovor měl poté za důsledek určité jednání. Tedy jako jsme rozlišili řeč platnou, na kterou se poukazuje, od ostatních řečí, můžeme i lidské chápání řeči můžeme rozdělit na správné a na běžné.

Zakoušení se vztahuje ke slovům a dílům. A ono nezkušené zakoušení specificky se vztahuje ke slovům a dílům, ve smyslu, v němž o nich mluví autor. Rozeberme tento řádek podrobněji. Výrazu *taková* lze přiřadit jednak k frázi „slova a díla“ a jednak k frázi „jak já je vykládám“. První přiřazení „taková slova a díla“ nás upozorňuje opět na slova a díla *pojímá* specifickým způsobem, tedy že autor rozlišuje jejich určitý typ. Zdá se, že se tady rozvíjí dříve řečené, tedy že tato fráze odkazuje k platné řeči jako základu řeči lidí (*slova*, řádky 1-3), respektive všeho, co se stává ve světě (*díla*, řádek 4). Tento typ slov a děl lidé vždy zakoušejí, ale protože jej nedokáží rozlišit, neuvědomují si ho, což má za výsledek, že se chovají i myslí tak, jako kdyby nezakoušeli. Přiřazení „taková, jak já je vykládám“ vypovídá také o tom, že autor

něco vysvětluje jiným způsobem, než jak to dělají ostatní, což je ostatně zřejmé z celkového konceptu zlomku, řazení slov a jeho kritického náboje.

Frázi „slova a díla“ nelze pochopit jako výraz odkazující jen k Hérakleitově vlastnímu vysvětlení. Tak by celá fráze znamenala jen to, že lidé zakoušejí Hérakleitův výklad, který podává, což podle mého názoru je triviální zjištění. Slova a díla, tak jak je Hérakleitos pojímá, lze zakoušet již před tím, než lidé uslyší Hérakleitův výklad. Jsou vždy předmětem jejich vlastního zakoušení. Takto odkazují na platnou řeč, o které jsme hovořili v řádcích 1-3 a platný vztah veškeré skutečnosti, tedy i řeči vyjádřené z řádku 4.

„Slova a díla“ je doplnění slovesa *peirao*, které je Kratochvílem přeloženo jako zakoušet, které však podle Autenreithova Lexikonu homérských termínů znamená „zkoušet, testovat“. To, že slova a díla jsou lidmi zakoušena, znamená, že jsou jim předložena jako něco, co má být přezkoumáno. Že je lidé mají nejprve otestovat, než je přijmou za své. Je zde zřejmý záměr autora předložit svá slova k přezkoumání jinými, ale lidé je stejně nechápou.

Podívejme se na konjunktivní spojení slov a děl v dané frázi. Zdá se, že poukazuje na Hérakleitovo vidění těsné souvislosti mezi tím, co říká a tím, co se děje. Dá se usuzovat, že Hérakleitos zná způsob, jakým je tento vztah založen, že tento způsob je snad i hlavním předmětem jeho výkladu, že je tím, co rozlišuje běžné chápání slov a děl u jiných lidí, od jiného, nového způsobu Hérakleitova.

Fráze *epea kai erga* standardním odkazem k morální sféře, ke sféře mluvení a jednání. Myšlení a jednání má být v souladu. Člověk má být tím nejlepším jak v bitvě, tak na poradě.

Podívejme se na slovo zakoušejí. Vyjadřuje opakování určitého jednání, když se pojí se slovy věčně a nechápaví zmíněná upozorňují na stále stejný průběh a stále stejné výsledky tohoto procesu zakoušení. Přesto se zdá, že Hérakleitos svým dílem tuto nechápavost chtěl změnit, nebo že jeho jednání svědčilo buď o naprosté nadutosti a pocitu vlastní výjimečnosti, nebo o tom, že s nechápavostí lze něco udělat. Přikláním se ke druhé možnosti. Lidé tedy zakoušejí, mají vždy zkušenost s určitým typem řeči i věcí, kterou jim představuje Hérakleitos, ale stále nechápou.

Slovo zakoušejí podle mého názoru sugeruje to, že v duši člověka se může odehrát změna, proces zakoušení vede ke zkušenosti, k události spojené s proměnou v myšlení, s proměnou pohledu na skutečnost. Tato proměna souvisí s pochopením platné řeči, logu. Avšak u lidí se nikdy neodehraje. Nechápu, jak jeho výklad jak souvisí s věčně živou skutečností, s tím, co jim je být blízké, ale vzdálené, s tím, co je přesto vždy společné všemu a všem.

Vědomá zkušenost souvisí s porozuměním specifickému typu řeči. Je schopností vyhranění se z a do celku řeči, z a do celku světa. Je porozuměním souvislostem, na základě rozlišení platného a neplatného. Hérakleitos je jako tím, který ví, je zkušený, vymezený, jeho slova a činnosti jsou záměrné a zdůvodněné (na základě *xyn noos legontai*). Ví, do mluví i co činí. A není jen jediným, i když se zdá, že ano.

Hérakleitos zde hovoří o způsobu, jak správně poznat skutečnost a o tom, jak lidé vždy zakoušejí slova a díla povrchně, konvenčně. Nechají se jimi klamat. Zakoušejí je bez zvláštní souvislosti, bez pochopení toho, co vyjadřují. Ač zkušený, podobají se nezkušeným. Neznají způsob, jak správně pochopit slova, a zároveň ani cestu, jak

pochopit věci ve světě. A to ani prostřednictvím Hérakleitova výkladu, ani na základě vlastní zkušenosti. Toto čtení je opět v souladu s dříve řečeným, že *logos* je specifická řeč, kterou Hérakleitos prezentuje, kterou lidé nechápou, ale podle níž se vše děje.

Slova a díla vidí jednak jako projevy záměrné, rozlišení řeči odehrávající se v poli kosmu. Slova na druhou stranu Hérakleitos vidí jako slova v běžné řeči, např. *noc, mír, hlad*. (Zlomek ...). Lidmi jsou pojímána bez svého protikladu, který je ve skutečnosti charakterizuje, vymezuje. Jejich chápání jsou pouze názory nezkušených. Jsou tradičními slovy pro tradičně pojímaný svět, pro lidskou zkušenost nechápající společný vztah všeho. Pochopení tohoto typu je nedostačující. Rozdíl mezi tím, jak lze uchopit slova a díla. Slova a díla jako odraz kreativní síly, logu, jak ho Hérakleitos prezentuje. Na druhou stranu slova a díla jako klamy.

Vraťme se ještě k frázi „jak já je vykládám“. Ta svědčí o tom, že Hérakleitova aktivita je vědomá. Jeho cílem je podat určitý výklad slov a děl k přezkoumání ostatním. Podává je na základě přesvědčení, že v nich najdou něco, s čím mají sami zkušenost, co by v Hérakleitově řeči měli odhalit a na základě čehož by Hérakleitovu řeč měli pochopit. Jde o specifický záklon, který je v jeho řeči a který by z ní měli pochopit.

Řádky 8 – 9

**když každé rozlišuji podle přirozenosti
a ukazuji, jak se to s nimi má.**

Podívejme se na vazby mezi slovy v tomto řádku a také k řádkům jiným. Sloveso *rozlišovat* se vztahuje se i k předešlé frázi „taková, jak já je vykládám“. Přičemž rozlišování je základem Hérakleitova

vykládání, je oním specifickým, co ho odlišuje od ostatních. Autor vykládá slova a díla tak, že je rozlišuje níže rozebíraným způsobem, podle *fysis*". Schopnost rozlišovat je tedy další charakteristikou pojmu lidí. Vymezuje chápajícího člověka od nechápajícího, zkušeného od nezkušeného. Chápající člověk rozlišuje, vymezuje, nechápající nikoliv, je zmatený. Všichni lidé mají schopnost rozlišovat, ale v různé míře ji používají.

Řecký výraz pro aktivitu rozlišování je *diairein*, které má u Homéra význam „rozebrat, rozetnout, rozdělit“, u Hérodota „rozdělit na dvě části“. V celku řeči můžeme rozlišovat slova platná a slova neplatná. V celku světa můžeme rozlišovat věci ve vztahu (v vztahu), v němž se odehrávají, nebo izolovaně, nesouvisle, libovolně. Zdá se, že cílem tohoto snažení je určit, které slovo je platné a které nikoliv. To lze opět na základě vlastní zkušenosti se slovy ale i s díly, událostmi světa. Protože je jedno jádro podle nějž se řídí všechny řeči a podle nějž se děje vše ve světě. Schopnost rozlišit je schopností vyhnout se klamu, schopnost zakoušet platně a správně. Je schopností vidět specifické a platné v běžném.

Výraz každý je zjevně odkazuje jak k slovům tak k dílům z předchozího řádku. Každé ze slov a děl je Hérakleitem rozlišováno, a to „podle *fysis*". Vidíme tu tedy další charakteristiku vztahu mezi slovy a věcmi. Jde je obojí rozlišit „podle *fysis*". Co tato fráze znamená?

Fysis je chápána u Homéra jako skrytá síla, v jónské filosofii je chápána jako celek, z něhož jednotlivé věci vystupují na povrch a do něhož se opět vracejí a který určuje jejich povahu. U Anaximandra je *fysis* věčným generátorem nekonečné mnohosti. Pramení to z jeho chápání reality jako jednoho kosmu, nekonečné vznikání a zanikání je

pouze zjevováním a mizením. Nekonečno má jak časovou tak prostorovou dimenzi a fysis je jeho podkladem.⁴³

Slova i díla člověk rozlišuje v jejich protikladném vztahu. Každé slovo je vymezeno svým protikladem. Každá věc je vymezena svým protikladem. Který by však bez ní neexistoval. Tento vztah je jádrem světa i platného chápání a řeči lidí. Můžeme ho chápat jako onu platnou řeč, či vztah, která je hlavním tématem zlomku, podle které se vše děje, podle níž se vše rozlišuje, již člověk může chápat či nechápat. Rozlišování spočívá v rozpoznání vztahu jednotliviny k jejímu protikladu. Vlastnosti tak můžeme pochopit jako převraty. Nejde o protiklady stojící vedle sebe, jak to mohl pochopit Aristotelés, ale na hlubší úrovni za sebou a ještě na hlubší úrovni v sobě. Noc je pouze nocí do toho okamžiku, než pochopíme její vztah ke dni a tím i její místo v vztahu světa. Můžeme ji pojmut jako převrat dne.

Hérakleitos říká, že lidé nezakoušejí slova a díla tak, jak je vykládá, nechápou způsob, jakým myslí a jednají, ani způsob, jakým mají myslet i jednat podle Hérakleita. Že lidé mluví i se chovají podle svého (*idian*).

Tento zlomek uvádí další metodu, jakou Hérakleitos používá ve svém výkladu platných základů řeči i skutečnosti. Ukazuje, jak se to s každým slovem a dílem má, tedy pomocí metafor a jiných jazykových prostředků. Upozorňuje, smysl jeho slov neleží na povrchu, nestačí jen pochopit povrch řeči, slova.

Řádky 10 – 11

**Ostatním lidem však zůstává skryto, co dělají, když bdí,
tak jako zapomínají, <co dělají,> když spí.**

⁴³ Giovanni Casertano. „Time, Movement and Death in the Philosophy of the Ionians“. In: K. J. Boudrois, ed. *Ionian Philosophy* (Athens: INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR GREEK PHILOSOPHY, 1989), 82.

Tento řádek charakterizuje chápání lidí jako nedostatečné. Podle mého názoru odkazuje na charakteristiku zkušení jsou jako nezkušení (řádky 5-6), chápající jsou jako nechápaví (řádky 1-2). Hovoří se o tom, co lidem chybí, aby se stali opravdu chápavými a zkušenými: to, co Hérakleitos prezentuje svými slovy a na co poukazuje. Je to skrytý vztah, se kterým lidé mají vždy zkušenost, protože vše se v něm a podle něj děje, ale lidé ho nerozpoznají a tak o něm stále nevědí, i když je jim na dosah.

Hovoří se tu o tom, co lidé dělají pomocí termínu *poiouein*, jehož prvním smyslem podle Homérského slovníku byl o „vytvářet“. Hovoří se tedy o tom, co lidé vytvářejí, zase o slovech a dílech výše rozebíraných. Přičemž vztah, podle kterého mluví i vytvářejí je jim skryt a tím pádem i celkový smysl jejich života. Lidé jsou stále zmatení, vztah, jež je jim vlastní, jímž žijí, je vlastní jejich zkušenosti je jim skryt.

Tento řádek je jen metaforou toho, jak Hérakleitos myslí s tím, že *ukazuje*, jak se to se slovy a díly má. Je to přirovnání myšlení a jednání lidí k jiné aktivitě, jenž je lidem dobře známa. Je to záměrné použití ekvivokace. Tímto přirovnáním má vyjít najevo povaha lidské situace lépe, než pomocí nejobratnějšího vysvětlování. Lidé zažívají, ale neumí si to vysvětlit.

Shrnutí:

Hérakleita lze takto vidět jako pokračovatele v linii zkoumání možností a způsobů lidského poznání počínajícího v Homérově Odysseji jdoucího před Xenofana, Empedokla pokračujícího u Parmenida, Sokrata, Platóna a Aristotela. Chci ukázat, že Hérakleitovo myšlení způsobilo změnu v přístupu k lidskému poznání a znamenalo důležitý

předěl v procesu zkoumání jeho základů. Dalo podnět kritickému myšlení. Základní body Hérakleitovy kritiky poznání by se tedy daly shrnout takto:

Platnost poznání nelze zaručit opřením se autoritu transcendentní síly

Platnost poznání nelze zaručit opřením se o přímou zkušenost

Platnost poznání lze zaručit pochopením významu vztahu protikladů v řeči a protikladů v lidském životě, nutnosti rozpětí protikladů zrod - smrt k vytvoření prostoru pro život.

Hérakleitos tedy vyšel z kritiky soudobého užívání řeči, které svou platnost odvozovalo na základě vyšší autority (Homér), nebo které na záruku v podobě zákona rezignovalo, které uznávalo jako záruku platnosti přímou zkušenost (*histórié*). Zkoumal v řečech mnohých, co je to, co dává řeči platnost. Hledal pravidla platné řeči na základě rozlišování řeči platných a neplatných. Nakonec došel k pravidlům platné řeči založeným v samotném protikladném charakteru světa.

Logos je tedy nejen řeč, která má určitou specifickou vlastnost: všeobecnou platnost, ale také souvztah protikladů, pořádající síla (nikoliv strnulá struktura, zoufale odolávající změně), zahrnující destruktivní sílu v jednotě, v boji protikladů, v němž vše vzniká. Je vztahem, souvislostí mezi řečí - pochopením - skutečností (tím, co se děje). Je společné pravidlo pochopení dílčích zkušeností, poznatků, vod, protikladnost společná všemu. Má kreativní sílu. Vše vzniká podle a kvůli něho.

Člověku je *logos* vtělen, stejně jako celku kosmu. Vše v něm se vyskytující je jím už nějak poznamenáno. Lidem nezbyvá, než *logos*

pochopit. Na základě čehož se dokáží lépe orientovat ve světě, dokáží samostatně rozlišovat a chápat místo každé věci.

Logos vědomých se vymezuje proti logu zmatených. Kdyby nebyl *logos*, lidé by žili v blábolu, nedokázali by se domluvit, byli by němé, hloupí svědkové vznikajících děl. *Logos* je vším. *Logos* není jen forma, struktura či plán. Každá jeho část je naplněna významem, tím, že je propojena s celkem, který ji umožňuje. Hérakleitovy slova tak souvisí se způsobem života, jsou praktickými návody jak rozlišovat a jak samostatně uvažovat a rozvíjet se.

Kdyby byla řeč platná vždy všeobecná struktura, vtělená světu, vše by bylo nalinkované. Jak by se lidé mohli mýlit? Lidé se mýlí, protože řeči rozumí jen zčásti, spokojí se s nejzjevnějšími vysvětleními a naučenými poznatky, ulpívají na jednotlivých projevech, kloužou po povrchu a nehledají hlubší souvislosti. Nechápu myšlenku, která řídí vše. Pokud se podíváme na způsob výkladu Hérakleita, vidíme, jak využívá protikladů k objasnění toho, co má na mysli.

Ve zlomku B1 jde zejména o stanovení cíle pojednání, výklad o věčně platné řeči, a jednak rozlišení žádoucích a nežádoucích způsobů poznání. A to na základě dvojic platné - neplatné, chápavý - nechápavý, zkušený - nezkušený a na základě poukázání na dvojici bdící - spící. Přičemž Hérakleitos sám sebe uvádí jako příklad toho, který chápe, na rozdíl od ostatních (což zaručeně muselo vzbudit odpor), i když se snaží sám sebe vynechat a předložit k veřejnému prozkoumání jen svou řeč (neposlouchejte mě, ale *logos*). *Logos* každý dokáže pochopit na základě reflexe své vlastní zkušenosti, základní duality, která řídí jeho život, duality zrod-smrt, otevírající prostor pochopení života.

Hérakleitos mluví o nutnosti platné řeči, používá k tomu výrazy *vše, vždy*. Tato nutnost je omezující pro nechápavé, kteří jsou v jejím područí a více či méně vědomě opakují naučené vzorce, strnulé struktury. Hérakleitos ví, že tato nutnost je tvořivá, hravá jako dítě a neustále se nově rodící.

V Hérakleitově řeči nalezneme mnoho dvojznačností, dvojsmyslů. Dvojznačnost byla rysem posvátné řeči. Jaký je tedy rozdíl ve dvojznačnosti řeči Múzy a řeči Hérakleita? Rozdíl chápu v tom, že Hérakleitos dvojznačnosti používá záměrně jako stylistického prostředku, který má za úkol podnítit posluchače k vlastnímu zkoumání. Hned ve zlomku B 1 charakterizuje rysy své řeči, metody svého vyjádření.

Hérakleitos se neodvolává na Múzu, která mu propůjčila svůj hlas, v němž se skrývá posvátná pravda. Hérakleitos uvádí sám sebe jako strůjce své řeči. A na základě složitosti vyjádření, které i dnešním interpretům dává zabrat, lze předpokládat, že promyšlení kompozice vyjádření mu zabralo nemálo času.

Jeho jazykové vyjádření je propracované, používá stylistických prostředků, odvrací pozornost posluchačů od povrchu řeči, aby podnítil hlubší zkoumání významu slov a slovních spojení. Potvrzuje to i zlomek, že *fysis* se skrývá. A potvrzuje to jeho recepce jako temného filosofa, k jehož myšlení je třeba potápěče. Proč by měli lidé hledět na povrch? V Hérakleitově době existovalo značné úsilí o jasné vysvětlení, o zbavení se nejasností, které mělo za důsledek zmnožení poznatků, ale logicky na úkor hloubky jejich poselství, síly jednotícího pohledu, pochopení vzájemných souvislostí. Proto vůbec vyšel hledat platnou řeč, která by všem řečem mohla zaručit trvalou platnost.

Závěry

Domnívám se, že Hérakleitos nepostuloval jen model přírody a kosmu, který je dále rozvíjen v dějinách filosofického myšlení, ale podobně vlivný model lidského poznání a řeči.

V této práci jsem zkoumala koncepci platného poznání a platné řeči u Hérakleita a to na základě předpokladu, že Hérakleitos sám ve svém myšlení vyšel od kritiky řeči, jak ji slyšel od ostatních autorů v jeho době. Tyto koncepce řeči jsem objasnila a rozlišila je i ve zlomku, který o nich explicitně nehovoří. Na základě své interpretace zlomku B 1 jsem ukázala, že Hérakleitův pojem *logos* nelze považovat za platnou strukturu, a už vůbec ne jako základní předpoklad, který zakládá platnost jeho řeči. Ke své koncepci *logu* jakožto platného základu poznání a řeči teprve postupně dospíval teprve poté jich mohl použít při svém výkladu kosmu.

Tedy všechny interpretace, které předpokládají autoritu *logu* od počátku Hérakleita staví do stejné tradice poznání. Kterou reprezentuje Homér, v níž platnost poznání je zaručena vnější autoritou, ať již autoritou boha, nebo autoritou nejvyššího rozumového principu. Ve své interpretaci zlomku B 1 jsem se snažila ukázat, že Hérakleitos dospívá k *logu* zevnitř, tedy zkoumáním sebe sama, základů svého života, který lze v základním uchopení vidět jako tenzi uvnitř nataženého luku, jako pole vzniklé mezi zrodem a smrtí. Toto zjištění poté následuje pochopení, že jinak než jako v poli možností vytvořeném na základě rozepjetí protikladů nelze věc uchopit. Nic nelze platně poznat, pokud to nevymezíme v prostoru mezi protiklady. Protikladnost je základem jazyka, člověka i celého kosmu. Tato protikladnost vymezuje každou vzniklou věc, a takto je

možno ji i platně poznat. Logos je vtělen fysis. Člověk je protikladnou jednotou fysis a logos.

Chtěla jsem ukázat, že základním významem Hérakleitova pojmu *logu* byla řeč. Tento termín byl v dřívějších interpretacích překládán pomocí různých výrazů. Ale z tohoto nekritického přístupu k tradici, z níž Hérakleitos vycházel, vyplývalo mnoho zkreslení jeho původní nauky. Hérakleitovi byly podsouvány pojmy, které vyplývaly až z pozdějších koncepcí, které zastinovali původní motivaci vzniku jeho učení. Na základě pozorné četby ostatních děl pocházejících z doby, v níž Hérakleitos žil, nebo z doby řívější, lze zjistit, že obrazy, které používá nebyly jeho vlastní. Že jeho přínosem bylo využití starých obrazů, starých přirovnání a starých zjištění v novém rámci. Nerespektováním původních kontextů a poznání, vůči kterým se Hérakleitos kriticky vymezoval si interpreti uzavírají cestu k pochopení smyslu jeho nauky vůbec, protože tím, že začnou od konce, od konečných poznatků ohledně přírody, se nedostanou k myšlence, která vše řídí, k myšlence, která byla základem takto specificky uchopeného poznání. Navíc potom nedokáží ani rozlišit, jaké poznatky byly myšleny jako přirovnání, jako výzva ke kritickému zkoumání vlastních předpokladů, jako názorná a účinná metoda, jak lidem ozřejmit význam jeho slov, a které už jsou myšleny vážně, jako součást výkladu přírody. Mnozí interpreti právě považují Hérakleita jako myslitele, který se zabývá pouze přírodou, a to právě na základě jejich nepochopení Hérakleitovy metodologie, Hérakleitovy kritiky předchůdců a účelu Hérakleitova zkoumání sebe sama. Hérakleitovu kosmologii nelze snadno pochopit bez porozumění Hérakleitovy kritiky poznání.

Analýzou Hérakleitova nejdelšího zachovaného zlomku B 1 jsem se snažila specifikovat způsoby poznání, které Hérakleitos rozlišuje jako vedoucí k platnému poznání a zároveň vymežit ty typy, které Hérakleitos kritizoval.

Snažila jsem se prosadit své přesvědčení, že *logos* má původní význam řeč a že jinak, než řeč ho ani pojímat nelze, aby z toho nevyplýnuly paradoxy jak v rámci jednoho zlomku, tak na základě svědectví zlomků jiných pochopených s daným zlomkem dohromady.

Uznáním platné řeči jako jedné z celku řeči lze vyřešit i další problém, který se vyskytoval v minulých interpretacích, tedy otázku, jestli *logos* odkazuje k Hérakleitově řeči nebo všeobecné struktuře. Nebo jestli může mít oba významy dohromady. Může být jak Hérakleitovou konkrétní promluvou, tak strukturou světa, která je totožná se strukturou řeči. Takové interpretace narážejí na neustálé problémy. Jednak chybí záruka odpovídání struktury vnější a vnitřní. Jednak problémy působí fakt, že struktura je již určitým uspořádáním, je statická. Takto nemohla být v kontextu řeckého myšlení pochopena.

Vidíme, že *logos* odkazoval k jakékoliv řeči, *platný logos* k řeči, která měla hodnotu spočívající v určitém pochopení. Hérakleitos se nepovažoval za proroka. Schopnost chápat platnou řeč mohl a měl mít kdokoliv.

Pokud pochopíme *logos* jako všeobecnou strukturu skutečnosti, která se odráží v řeči lidí, je problémem pochopit, jak je možné, že ne u všech se odráží stejně, jak je možný omyl a jak je možné založit vztah mezi dvěma kvalitativně odlišnými typy řeči.

Kdybychom místo termínu *logos* dosadili „tato má věčně platná promluva“, dostali bychom toto čtení. Vůči této mé platné promluvě

jsou nechápaví lidé. Promluva je termín, který je možno spojit s předchozími přístupy k poznání, k poznání jako histórié, jako zkoumání co nejvíc faktů a zaznamenávání co nejvíc faktu, se kterými se ten který autor setkal. Tento typ myslitele by mohl považovat svou řeč za promluvu, protože sám nehledal hlubší základ poznání než spočívala právě v jeho přímé zkušenosti. Hérakleitos naopak chtěl založit obecný, vždy platná pravidla řeči. Promluva je pomíjivá. Promluva končí doznáním hlasu. V promluvě není nic věčně platného, jak to ale Hérakleitův zlomek o sobě tvrdí. Takto by byl sám se sebou ve sporu. Tvrdil by něco, co by sám nebyl. Teprve když pochopíme, že věčně platnou řečí byla opravdu myšlena věčně platná řeč, dostaneme se k hlubšímu významu tohoto tvrzení. Samo o sobě ovšem neznamena nic. Logos vyžaduje svůj protiklad. Proto Hérakleitos specifikuje věčně platnou řeč na základě jejího vymezení od neplatných. Jedině takto je její platnost uchopitelná.

Navíc o lidech se tvrdí, že nechápou Hérakleitovu věčně platnou promluvu, ale přesto ji zakouší. Promluvu lze právě zakoušet jen v přímém kontaktu s ní. Jak by Hérakleitos mohl tvrdit všeobecně, že lidé nechápou jeho promluvu? Jak by se k nim mohla dostat, když sám nemůže být na všech místech. A pokud nemyslel všeobecně, připouštěl by tím, že možná někdo chápe, ale neví o něm, kde je. Což by byl další paradox. Pokud připustíme, že logos se nevztahuje na Hérakleitovu řeč, která je nějakým způsobem privilegovaná, ani na strukturní plán, který je nějakým způsobem privilegovaný, ale docela jednoduše budeme uvažovat o rozdělení řeči na řeči platné a řeči neplatné, přičemž toto dělení se bude týkat vždy lidské řeči, která je všem společná, vyřeší se mnoho problémů. Můžeme říct, že všichni mají zkušenost se svou řečí, ale někteří ji nereflektují, i když by

mohli. Chápu ji jen tak, jak chtějí. Všichni ji zakoušejí, ale ne všichni platně. Můžeme také říct, že ani toto rozlišení samotné lidé nechápu, i když jinak o řeči ani mluvit nelze.

Pokud tvrdíme, že platná řeč je Hérakleitova řeč, vyplývají z toho problémy také na základě svědectví z jiných zlomků, kde Hérakleitos tvrdí: Neposlouchejte mě. Navíc tento výklad nasvědčuje o hybris autora, o privilegiu vlastního pochopení, což ale sám na ostatních kritizoval.

Pokud přijmeme, že *platná řeč* znamená platné užívání řeči, zlomek by se dal číst následovně: Toto platné užívání řeči jsou lidé nechápaví. Všichni řeči užívají, ale ne všichni platně. Z tohoto čtení nevyplývají paradoxy. Upozorňuje na společenský charakter řeči, která ustanovuje pravidla soužití lidí, ustanovuje jejich svět.

Přijmutím předpokladu jednoho celku řeči lze vysvětlit problém, jak je možné, že lidé mohou nechápat jen dočasně. Je tomu tak proto, že s ní vždy mají zkušenost, ale často se vůči ní jeví jako stupidní. Řeči se mohou stát poučenými a platnými. Hérakleitova řeč se sama takovou stala.

Problémy předchozích interpretací vidím v tom, že dostatečně nereflektovaly Hérakleitovu snahu odlišit jeho řeč od řečí ostatních, která poukazuje na jeho metodickou práci, na které později zakládá i své vysvětlení dějů ve světě.

Tyto interpretace se Hérakleita snaží vidět jako chápacího *logos* bezprostředně, tedy postupujícího stejným způsobem jako lidé, které kritizoval, například Homér, Hésiodos nebo i Pythágorás. Ti všichni obhajovali platnost své řeči tímto způsobem, poukazem na

vnější síly, Múzy, které byly pojímány jako pěvkyně pravdy, jenž básník zprostředkovával a ostatní lidé poslouchali jako svatou.

Hérakleitův *logos* chápu jako vyjádřením platné řeči ve světě. Vyjádřením platnosti světa, který inspiroval Hérakleita k jejímu zachycení. Hérakleitos k této platnosti došel na základě hledání a byl tedy schopný vysvětlit, jak k poznání došel. Neodkazoval se na zjevení skrytých příčin.

Hérakleitos poukazuje na to, že pro pochopení platnosti je třeba podniknout mnoho zkoumání cizích řečí, rozlišit je a zhodnotit a posoudit tak jejich platnost poznatků nabytých smysly. Pro zaručení platnosti nestačí jistota racionální struktury myšlení. Hérakleitos postupuje tak, že platná řeč se mu postupně objevuje při zkoumání dění světa a řečí jiných. Řeč je médiem a místem pravdy. Řeč je vyjádřením života člověka.

Hérakleitos vychází od kritiky mnohoučenosti. Chápal, že to, že víme mnoho, ještě neznámá, že chápeme, co vidíme a slyšíme. To, že si toho mnoho pamatujeme, neznámá, že jsme něco intelektuálně uchopili. K pochopení je třeba zkušenost organizovat, a to na základě struktur, které jsou vlastní skutečnosti. Snažil se dostat do řeči rozum, který vše řídí. „Znát jednu věc znamená neznát. Jinými slovy není znalost než znalost celku, není znalost bez znalosti všeho. Takto se u Hérakleita začíná objevovat nárok universalistického pochopení, které se ve své plně rozlišené podobě objevuje až u Aristotela.“⁴⁴ Znalost je znalost toho, co znalostí není. Vše, co je považováno za znalost musí být trvalé a věčné. Názor se mění, nemá požadovanou stálost. Hérakleitos otevřel prostor pro dialektiku, pro rozpravu o tom, co znalostí je, pro rozpravu

⁴⁴ J. Brunschwig, „Epistemology“ in J. Brunschwig, ed. *The Greek Pursuit of Knowledge*. (Harvard: Harvard University Press, 2003), 29.

která zvažuje vše, co je třeba a neodvíví se od předpokladu nějakého vnějšího principu, který se nedokazuje. Principem samotným je dialekticky rozdělený *logos sám*.

Literatura

Encyklopedie

1. Donald Borchert, ed. *Encyclopedia of Philosophy* (2nd Edition) 4. Vol. Thomson Gale, 2006.

Slovníky

1. Autenrieth, G. *A Homeric Dictionary for Schools and Colleges*. New York. Harper and Brothers. 1891.

Monografie

1. Bouzek, Jan- Kratochvíl, Z. *Řeč umění a archaické filosofie*. Praha: Herrmann a synové, 1995.
2. Boudouris, K. J. *Ionian Philosophy*. Athens: INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR GREEK PHILOSOPHY, 1989.
3. Brunschwig, J, ed. *The Greek Pursuit of Knowledge*. Harverd: Harvard University Press, 2003.
4. Detienne, M. *Mistři pravdy v archaickém Řecku*. Praha: OYKOMENH, 2000.
5. Diels, H. *Die Fragmente der Vorsokratiker. Bd. I-III*. Berlin: Fragmenta Philosophorum Graecorum qui ante Socratem floruerunt operum, 1934
6. Graeser, Andreas. *Řecká filosofie klasického období*. Praha: OYKOMENH, 2000.
7. Homéros. *Ilias*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1986.
8. Homéros. *Odysseia*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1986.
9. Hussey, Edward. *Presokratiki*. Praha: Petr Rezek, 1997.
10. Khan, C. H. *The Art and Thought of Heraclitus*. Cambridge: CU Press, 1979.
11. Kirk, G. S. – Raven, J. E. *The Presocratic Philosophers : a critical history with a selection of texts*. New York: Cambridge University Press, 1957.
12. Kratochvíl, Zdeněk. *Hérakleitos. Řeč o povaze bytí*. Praha: Hermann a synové, 1993.
13. Kratochvíl, Z. *Délský potápěč k Hérakleitově Řeči*. Praha: Herrmann a synové, 2006.
14. Mouraviev, S. *Heraclitea III.3. Les Fragments A: Le Langage de l'Obscur. Introduction à la poétique des fragments*. Sankt Augustin: Academia Verlag, 2002.
15. Nietzsche, Friedrich. *Filosofie v tragickém období Řeků*. Praha: Votobia, 1994.
16. Onians, R. B.: *The Origins of European Thought*. Cambridge: CUP, 1988.

17. Pokorný, M. ed. *Hérakleitos z Efesu. Zkušenost a řeč*. Praha: OIKOYMENH, 2008.
18. Ricken, Friedo. *Antická filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002.
19. Šubrt, Jiří, ed. *Apokatastasis nebo apokalypsis- antické představy o konci světa*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.
20. Vernant, J. P. *Počátky řeckého myšlení*. Praha: OYKOMENH, 1993.

Články

1. Boodin, J. E. "A Revolution in Metaphysics and in Science" *Philosophy of Science*, Vol. 5, No. 3 (Jul., 1938), pp. 267-275 Published by: The University of Chicago Press on behalf of the Philosophy of Science Association.
2. Frankel, H. "A Thought Pattern in Heraclitus" *The American Journal of Philology*, Vol. 59, No. 3 (1938), pp. 309-337 Published by: The Johns Hopkins University Press
3. G. S. Kirk, „Natural Change in Heraclitus“, *Mind*, Vol. 60, No. 237 (Jan., 1951), pp. 35-42. JSOR.
4. Kurt von Fritz, „Nous, Noein, and Their Derivatives in Pre-Socratic Philosophy (Excluding Anaxagoras): Part I. From the Beginnings to Parmenides“ Source: *Classical Philology*, Vol. 40, No. 4 (Oct., 1945), pp. 223-242. Accessed: 20/10/2009.
<http://www.jstor.org/stable/265805>
5. Hobza, Pavel jr. „Aristotelés a Theofrastos jako tvůrci milétské filosofie.“ *Filosofický časopis* 6, 2004.
6. Hobza, Pavel jr. „Nástin Aristotelova raného vývoje: od kosmologa k metafyzikovi.“ *Filozofia kai synousia: sborník k 75. narozeninám Karla Flosse*. Ed. Přemysl Dvorský. Olomouc: Universita Palackého, 2005.
7. Leshner, J. H. „Archaic Knowledge“ in William Wians, ed. *Logos and Mythos*. SUNY Press, 2009.
8. J. H. Leshner, „Early interest in knowledge“, In: long, A. A. ed, *Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, Cambridge Companions Online, Cambridge: C U P, 2006.
9. Leshner, T. H. "Heraclitus' Epistemological Vocabulary" *Hermes*, Vol. 111, No. 2 (1983), pp. 155-170 Published by: Franz Steiner Verlag.

10. Mouraviev, S. Doctrinalia Heraclitea I et II : Âme du monde et embrasement universel
(Notes de lecture). Phronesis 53 (2008) 315-358.

Resumé

Tato práce se zabývá problematikou poznání a řeči u Hérakleita. Řeší otázku metodologie interpretace zlomků archaického myšlení, prezentuje psycho-fyzický rámec poznání v archaické době a rozlišuje hlavní typy poznání v archaické době. Dále představuje kritické výhrady Hérakleita vůči jeho předchůdcům jako součást filosofovy snahy o nalezení nového platného základu poznání. Tato práce ústí v osobitou interpretaci zlomku B 1 a navržení jednotícího termínu pro překlad Hérakleitova termínu *logos*.

This paper concerns the conception of knowledge and language in the work of Heraclitus of Ephesus. It deals with the methodology of the interpretations of the fragments of archaic texts, it presents the psycho-physical frame of the ancient knowledge and it distinguishes the main types of knowledge pursued in ancient times. It also introduces the critical approach of Heraclitus towards contemporary types of knowing as a part of his attempt to find a new fundament of the true knowledge. This analysis leads to a new interpretation of Heraclitus' fragment B 1 and suggests a unifying term for the translation of *logos* to the Czech language.